

GYERGYÓSZENTMIKLÓS ÉS KÖRNYÉKE HATÁRHASZNÁLATÁRÓL

Az emberi közösség munkaterületének egyik szerves része a község-határ, amely magán viseli a létért való küzdelem, az emberi munka nyomait. Ezért hű tükrö a birtokló közösség múltjának. A különböző határ-részek hasznosításának formái a gazdasági-társadalmi fejlődés függvényei.

A határ a mező- és erdőgazdálkodással foglalkozó lakosság munkaterülete. Birtoklásának és használatának alakulása szoros kapcsolatban van a termelőeszközök fejlődésével, valamint a határt birtokló közösség intézményeinek és jogszokásainak alakulásával. Itt különösen érvényes Imreh István azon megállapítása, hogy „A faluközösség a szokások világa. A faluközösség a hagyományokhoz való ragaszkodással az önrendelkezést, a szabadságot védi.”

Következésképpen a címben jelzett téma, a népi gazdasági eljárások, közösségi intézmények és népi jogszokások tanulmányozása révén lehetőséget ad a mai kor önismeretre törekvő emberének az ősökkel folytatandó párbeszédre. A századok folyamán kialakult társadalmi örökség egyike a faluközösség; a hagyományoknak ez az alapsejtje sok jellemző vonással ajándékozta meg mai életünket és művelődésünket.

Gyergyószentmiklós és környéke viszonylatában különös jelentőséget nyer a határhazsnálat tanulmányozása. Vidékünk gazdasági életében a legjobb kereseti források az erdőgazdálkodás, állattenyésztés és földművelés voltak. Az alábbiakban a termőföld meghódítását, az erdőtakaró alakulását, a határ belső szerkezeti felépítését és belső rendjének fenn tartását, a zöldség- és káposztatermesztés hagyományait, valamint a magashegyi földművelés emlékeit ismertetjük.

A gazdasági életnek mindenütt, de különösen Gyergyóban fontos tényezője az erdő. A múltban az építőanyag, szerszámfa és tüzelő forrása volt, de védekezési helyül is felhasználták. Amikor a fejlődő állattenyésztésnek újabb területekre volt szüksége, ezeket az erdőtől foglalták el. Évszázados küzdelem folyt az erdőért mint jövedelmi forrásért, de ugyanakkor az erdő mint a földművelést és állattenyésztést gátló tényező ellen is.

A TERMŐFÖLD MEGHÓDÍTÁSA ÉS AZ ERDŐTAKARÓ VÁLTOZÁSAI

A Gyergyói-medencét és főleg a környező hegyeket erdők borították. A medence lapályos belsejében nyír, nyár, csere, tölgy, éger és fenyő-erdőfoltok váltogatták egymást a kisebb-nagyobb kiterjedésű mocsarakkal. A hegyoldalakon pedig egybefüggő sűrű fenyves és néhol bükkös erdőség terült el. Csak itt-ott kandikált ki közülük egy-egy kis tisztás vagy meztelen kőszikla.

A medencében, a Marosba szakadó patakok alsó és középső folyásának környékén mocsaras szakaszok, a hordalékos törmelék-kúpokon kisebb-nagyobb erdőfoszlányok váltogatták egymást. Az erdők állományát fenyő (lucfenyő: Nyárády: 615), tölgy, nyír, nyár, és égerfa képezte.

Erről vallanak a helynevek. Ezek közül alább néhányat bemutatunk, elsősorban az 1773. évi összeírás (Szabó T. A.: 1940), az 1864. évi Pesty-féle helynévgyűjtés (Szabó T. A.: 1940), valamint a jelenlegi helyzet (1980 helyszíni gyűjtésünk) alapján.

Vaslábon a *Nyírszeg* a Maros mellett (1773—1980), a *Bükkös előtt* (1775—1980), *Urak Bükke* (1773), a *Lutz alatt* (1773—1980), *Maros Dombján nyíres hely* (1773), *Maros Nyíre* (1980) ismertek.

Tekerőpatak határában a faluhoz közel eső részen *Kerek Nyír nagy eger* (1773), *Kerek Nyír* (1773), *Csere ösvénye* (1773), *Csere oldala* (1773—1980), *Nyáras* (1980) vagy *Vágás*, ahonnan 1865-ben kitermelték a Benedek család alig 200 méterre levő házának anyagát.

Gyergyószentmiklóson a *Csereoldal*, *Cserhát*, *Erős Csere*, *Töketemető*, *Aszalópataka*, *Szilvásútja*, *Nyír*, *Makkos út*, *Tölgymező* (1629—1773—1864—1980) fordulnak elő.

Szárhegyen a *Pál kovács Cserei*(ben) *egy rész csereje* (1696; a szárhegyi állomástól nyugatra), a *Nyír*, *Felső-Csere oldal*, *Alsó-Csere oldal*, *Nyírkert* vagy *Urak Nyíre* (a mai Tatár-domb környékén) (1700—1980), ehhez hozzáadható még a *Deák csere* (1980), *Tőkés* (1980), a *Pertikek csereerdeje*.

Ditróban *Kerek-Magyarós*, *Bánya Bükke*, *Vágás*, *Kerek éger*, *Nyáras* (1773—1864—1980), *Nyírszeg* (a vasútállomás környéke; 1761—Gyszm. v. lt. 1863. uo. és 1980).

Remetén, *Lackók Csere Erdeje*, *Nyír szeg*, *Nyír oldala*, *Lok*, *Kerek nyár* és *Kerek fenyő* vagy (más néven) *Eszenyő dombja* (1773—1980).

Alfaluban a *gyakor nyír* és *Szádok erdő* (1696), a *Bakta nyíre* a *Szádok erdőnél*, *eger szeg*, a *Nyír derekban* (1773), *Gyakor Nyír* (1806).

Tájtörténeti szempontból különösen jelentős számunkra a csereerdőkkel kapcsolatos levéltári, helynév- és hagyományanyag, amelynek helytálló voltát az utóbbi időben végzett természetrajzi kutatások is igazolták. A fentebb elősorolt helynévi adatokat még az alábbiakkal szeretném kiegészíteni:

Gyergyószentmiklóson 1835-ben említik, hogy a Both vára oldalában is tenyészett cserefa, nyár, nyír és szádokfa (GyMlt. 8).

Szárhegyen a Szármány-hegy oldalát a kolostor építése előtt csereerdő borította. Az itteni később (1848-ig) fellelhető csereerdővel kapcsolatban az a hagyomány él, hogy 1716-ban a korábbi irtás nyomán a hegyoldal csupasz volt. Az ekkor kezdődő éhínség idején gróf Lázár Ferenc egy termés hasznára elkérte a falutól, amely a kérést teljesítette is. Lázár ekkor cseremaggal vettette be a helyet. Termés ebből csak későre, úgy 100 év múlva lett. Így az egyezség szerint a hely a Lázárok birtokában maradt egészen 1848-ig, amikor is a lakosság kiirtotta, a helyet pedig krumpliföldnek használta az 1900 körül végrehajtott fenyőerdő-ültetésig. A néphagyomány ezért a hátrányos egyezségért az akkori (1716) bírót okolja, aki „az írásokat a nyakában hordta és aki azt hitte, hogy egy év múlva visszakapják a helyet”.

Figyelemreméltó a *Pálkovács cserei*(ben) helynév (1696), amely ma is előfordul a Szárhegy és Ditró közti vasútvonalszakasz közepe táján, tehát a medence belsejében, alig 1—2 kilométerre a Marostól.

A gyergyói csereerdő az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság figyelmét is magára vonta. 1797-ben Szent Mihály hava negyedik jelenté-

sében a titoknok (Aranka György) „végére menvén úgy találta, hogy a déli részeken a Gyergyói havasok oldalába voltak cserefaerdők s Szárhegyen ma is (1797) derék erdő van fenn” (Jancsó: 244).

A fenti megállapításokat a természetrajzi megfigyelések is alátámasztják. Kovács Sándor sepsiszentgyörgyi múzeológus a gyergyószentmiklósi *Erős Csere* oldalán olyan növények jelenlétét állapította meg, amelyek a kipusztult csereerdők helyét foglalják el. Az említett növények (*Pimpinella saxifraga*, *Coronilla varia*, *Sagittaria sagittifolia*, *Salvia verticillata*, *Trifolium arvense* és mások) általában sok fényt és hőt igényelő fajok. Ahol ezek megélnek, minden további nélkül élhetett a *Quercus petraea*, a csere vagy kocsánytalan tölgy. A Vároldal, Csereoldal, Erős Csere, és ezek folytatásában Szárhegy felé erős déli-délnyugati fekvésű lejtők voltak, melyeket észak felől védtek a mögöttük húzódó tetők (Both-vára, Csere-tető, Csobot-hegy, Szármány). Itt tehát viszonylag meleg mikroklimában *Quercetum petraea* (kocsánytalan tölgyes) erdőfoltok alakultak ki a 900—950 m tengerszint feletti magasságon, a zonálisán, vagyis a tölgy által kedvelt átlag magasságon felül is. Ezeket irtotta ki az ember, és helyükön alakultak ki a jelenlegi gyepek (Kovács Sándor szíves közlése). Újfaluban *Nyáras* (Szabó T. A.: 1940. 67), amint az 1864. évi helynévjegyzék említi, „hajdan, mikor még a mező erdős hely vala, nyárfát termelő hely volt”. Kilyénfalva határában a *Nyír-kurta eger*, *Nyír-barátos* (Szabó T. A.: 1940. 46). Gyergyószentmiklós és Alfalu közt szintén erdőségek voltak, melyeknek utolsó maradványaiból 1800 körül épültek egyes házak (Török: 1818). Hasonló szájhagyomány ismeretes a gyergyószentmiklósi Dombtartománya nevű, ma szántónak használt dülövel kapcsolatban is (Réti J., Berec J., Koszti J. közlései).

A medence peremén (800—1000 m magasán) egy vegyes (fenyő, nyír, nyár, csere, mogoró és fűzfából álló) erdőövezet húzódott. Ennek emlékei a helynévanyagban is jól követhetők.

A XIII. századtól kezdődik a medence benépesedése és az erdők irtása, hogy a településre és földművelésre alkalmas területet nyerjenek és építőanyagot biztosítsanak.

Az erdőirtás mindenhol a körülményektől függően történt. H. H. Stahl általános jelenségként állapítja meg, hogy az erdő elleni harc módja jellemző az életkörülményekre, arra, hogy a falusi gazdálkodás mennyire van kötve az erdőhöz. Az emberek nem annyira nagy területű, mindent elpusztító irtásokat végeztek, hanem inkább folyosókat nyitva és tisztásokat létrehozva hatoltak be. Ezek a csapások általában párhuzamosak egy-egy völgy hosszában elnyúló úttal. A patakvölgyek, közlekedési út szerepük mellett, ott, ahol közel volt az embernek és állatnak szükséges víz is, sok esetben a falvak központi településhelyévé váltak. Sok falu húzódott meg ilyen csapások mentén, megőrizve mindig a közelben egy-egy nagyobb kiterjedésű erdőséget.¹

A feltevések szerint *Gyergyószentmiklós* első települése a *Békény* patak felső völgyében, *Alfalué* pedig a *Borzont* mentén lehetett (Kölönte: 25—34). *Remetei* szájhagyomány szerint a falu kezdetben sűrű erdők közt, keskeny sávban húzódott a patak mellett, s idegen támadás esetén a lakosok gyorsan eltűnhettek az erdőben.

Az irtások célja a településre és művelésre alkalmas területek nyérése volt. Mivel a község lakossága a legmegfelelőbb helyeket igyekezett kiválasztani, az irtások nem voltak mind egymás szomszédságában. Ezzel magyarázható, hogy a lakosság kisebb csoportokba, helyi néven *tízesek*be tömörült (a tízes — nagyjából rokoni alapon létrejött gazdasági és igazgatási, falubeli települési egységet is jelentő társulás — hajtotta végre az irtásokat), és az, hogy a medence belsejében elterülő szántóföldek, kaszálók közt még a XVIII. század végén is feltűnedeznek kisebb erdőfoslányok, mint például Alfalu és Szárhegy közt 1800 után is, vagy Gyergyószentmiklós és Alfalu közt 1800-ig, a gyergyószentmiklósi Mocsárban stb. A *szárhegyi* szájhagyomány szerint a régi házak jelentős része a falu melletti *Sáros* és *Selymék* nevű helyek erdőiből épült (Török: 1818). *Újfaluban* a *Sáros* és *Mohos* nevű dűlőkhöz fűződik hasonló hagyomány. Újfalu tízeseinek nevével azonos egyes távolabb fekvő határrészek neve, mint *Hosszúvész*, *Vészhágó*, *Kósza* és *Fenyés*, vagyis a lakosság a távolabbi határrészeken irtott területeket a saját tízeséről nevezte el. Az egyes tízesek a határ nekik tetsző részein irtottak legelőnek, kaszálónak alkalmas területet. A tízes az általa kiirtott erdők helyén létesített művelhető területeket közösen használta. A tízesek párhuzamos települési és gazdasági jelentőségét a Gyergyószentmiklós településről szóló fejezetben ismertetem.

A XVI—XVII. századokban Gyergyóban virágzó fafeldolgozó háziipar és tutajozás céljaira jelentős mennyiségű fát termeltek ki. Ugyanakkor megindulnak magántulajdonba vétel végett a *szabad foglалások* is. Ennek kapcsán egyes hatalmaskodók nagy kiterjedésű havasokat foglalnak el a távoli határrészekben. Azokat legelőnek, kaszálónak és kis mértékben szántóföldi művelésre használják.

A medencében a falvak körül mind összefüggő zsugorodnak a még fennmaradt erdőfoslányok, de a hegyeken is mind mélyebbre hatolnak az erdők sűrűjébe benyúló csapások és a belőlük helyenként kiterjedő ember alkotta tisztások. Egyidejűleg mind feljebb tolódik az erdők alsó határa. A falvakhoz és a Maroshoz közeli erdőkben található fa nagy részét *tutajfának*, *fűrészstörkének*, *épületfának* használták el. 1820-ban Ditróban „még erdő van elég, de messzire kell érte menni, ha éjfélkor felkelnek, akkor késő estig egyet térhetnek” (Urb 1820).

Az elmúlt századokban az erdőtakaró védelmére semmi intézkedés nem történt, sőt 1807-ben, amikor a Főkörmányszék körkérdéssel fordul a törvényhatóságokhoz, hogy milyen intézkedéseket javasolnak az erdők védelmére, Csík—Gyergyó—Kászonszék óvóintézkedés helyett azt javasolja, hogy „az erdőt tovább kell irtani, mert a földművelés és állattenyésztés elől foglalja el a helyet” (Tagányi: II.).

A XVIII. század végéig tulajdonképpen csak a medencét és a közeli hegyeket borító erdők estek a fejsze és a tűz áldozatául. Ekkor terelődött rá a figyelem a medencétől északra, valamint a vízválasztótól keletre található erdőségekre. A Maros melletti irtások egyik magyarázata részben az, hogy a fa tutajos szállítása igen jövedelmező volt, a másik pedig a művelhető területek állandó bővítésére való törekvés.

A ditrói Puskás Tamás által 1700 körül Alsó-Hodos környékén (a mai Hodos falu helyén) elfoglalt terület felett a szárhegyi Lázárok és Ditró közt 1754-ben támadt per tanúi szerint „Puskás Tamás nagy, ép,

eleven erdőből irtotta, pusztította, hogy kaszálót, szántóterületet nyerhessen” (GyM lt. 1777. 11). De ennél sokkal jelentősebb esemény volt a közeli *Várhegy*, *Hodos*, *Salamás*, *Galócás* községek kialakulása a kiterjedt erdőségek helyén.

A vízválasztótól keletre, a *Bélbor*, *Borszék*, *Holló*, *Tölgyes* és *Békás* környéki hatalmas, ember által alig érintett őserdők csak évszázadok elteltével váltak használhatóvá. Az erdőségek helyzetét jellemezve a kortárs Orbán Balázs a Kelemen-havasokról mondja, hogy „nagyon elterjedt a futófenyő vagy helyi néven lucsfenyő, melynek ágai nagy magasságban a hideg és a szelek miatt hosszan elnyúlnak” (Orbán: II. 140). *Salamás*, *Várhegyalja*, *Fülpe* és *Dudás* telepek pedig teljesen a tutajkereskedésből élnek, és „a partvidék fenyveseit rég elhordották a tutajok, a fenyvesek helyét pedig apró bokrok foglalták el” (Orbán: II. 134).

Ugyancsak Orbán mondja a Borszék környéki erdőségekkel kapcsolatban, hogy „az 1851—52-ben készült országút melletti hegyeket fenyvesek övezték, melyeket kíméletlen kezek leperzselték. Bélbor környékén 4000 láb [1200—1300 m] magasan még tölgy és csere erdő előfordulások voltak” (Orbán: II. 128). Hasonló nagy erdőségek voltak Borszék környékén is (Uo. 124).

Szilvási János borszéki fürdőorvos szerint „Borszék flóra területe kiválik magas szálás erdeivel, roppant vörös jegenye fenyők képezik a zóna jellegzetes növényzetét. Nyúló árbocként meredeznek a fehér jegenyék vagy szurokfenyők. Gyakori az 1—1,5 m átmérőjű és 40—60 m magas fa”. Ezeket az erdőket még nem járta ember, mert a széldöntések nyomán hatalmas torlaszok keletkeztek. A dús növényzetű borszéki erdőkben „A korhadó fenyőhöz fiatalok tapadnak, összekuszált szederindák (sorbus), bükk, kőris, szil vagy juhar közt tör elő a páfrányok és a gombák vegetációja. Az erdők szélén piros és fekete bodza (laburnum) üti fel tanyáját. Egy-egy világos helyen pedig fekete és vörös áfonya, málna és csipkerózsa tanyázik” (Szilvási: 12—13).

A Kis-Besztercén folyó tutajozás fellendülése és az üvegyár vagy huta felállítása gyökeresen változtatott a képen. A XIX. század végén még érintetlen őserdők egyre inkább összeszorultak. Az üveghutáknál, a kemencék fűtésére és hamuzsír előállítására rengeteg fát használtak fel. A borvizes üvegek szállításához szükséges ládáknak külön fűrészen vágták a deszkát. Az építkezések és az épületek fűtése szintén hatalmas mennyiségű fát igényelt. Így hamarosan megváltozott a táj képe, nagy kopár foltok tűntek elő a zöld rengeteg testén, a fenyvesek szőnyegét megtépázta az erdőpusztítás, mígnem csak foszlányok maradtak belőle.

A Tölgyesi-szoros környékét, mint a neve is mutatja, egykor kiterjedt tölgyerdők, ezenkívül bükkösök és fenyvesek borították. De a XVIII. században itt is felhangzik a fejsze csattogása. 1797-ben már 24 család alkotott *Tölgyes* néven telepet. Folyamodványukban elmondják, hogy nehéz küzdelmet vívtak az erdővel, amíg maguknak telephelyet, kaszálókat, szántókat nyertek (CsáL). A Kis-Besztercén, a Moldva felé irányuló tutajozás nyomán pedig valóságos irtóhadjárat indult az erdők ellen, melyeknek helyén a patakok mellett újabb telepek támadtak. Ezek lakói a fűrészen a deszkát metszték. Emellett állattenyésztéssel és

kismérvű földműveléssel, halászzal és vadászattal foglalkoztak és évente 5000—7000 tutajt készítettek.

Hasonló rengetegeket borították a Gyilkostó és a Békás-szoros környékét is. Egyes részeket ideig-óráig megvédett nehezen hozzáférhető voltak. A Likas-patak mellett „összeomlott erdőroncsok, köztük folyondárok, zuzmók, páfrányok nőnek. A Gyilkos-tó közepén 16—18 öles fák meredeznek” (Orbán: II. 111).

A tőkés fejlődés nyomán egyre nagyobb területek estek a fejsze áldozatául. Így a Gyilkostó—Szurdok környéki erdők a nehéz megközelítés miatt kihasználatlanok voltak, mígnem 1887-ben Giacomuzzi Tita olasz vállalkozó tervei szerint a Kis-Békás-szoroson át épített úszatócsatorna lehetővé tette a deszkának Moldva felé való szállítását. *Szurdok*ban hamarosan a vízfűrészek egész sora és egy hasonló nevű ma is meglévő település jött létre (Gencsy: 158).

Hasonló település keletkezett Tölgyes *Putna-patakán*. A gyergyószentmiklósi képviselőtestület jegyzőkönyveiben gyakran szerepel a tölgyesi és békási irtványok kérdése (Gyszm. v.lt. 1863—1890. CsÁL). A vízfűrészek működése, a települések fejlődése, az állattenyésztés fokozódó legelőszükséglete nyomán nagyobb erdőket irtottak ki. A mértéktelen erdőpusztításokra a kortársak is felfigyeltek. Benkő Károly 1853-ban rámutat, hogy Csíknak, Gyergyónak még van fája, de azt mind távolabbról hordják. A gondatlan kezelés miatt az erdő egyre apad, annál is inkább, mert szőlőkarónak, kerítésnek használják a fiatal fákat, a tavasszal öl magasra rakott kerítéseket télen át eltüzelik (Benkő: II. 31).

A fanemeket illetőleg ekkor Gyergyóban sok a lágy, fehér és borsfenyő, kevesebb a bükk, még kevesebb a nyír, nyár, eger, juhar, szil, kőris és cseréfa. A korábban oly jelentős helyet elfoglaló tölgy és cseréfa jelentéktelen helyre szorult vissza, és egyes szórványoktól eltekintve már csak a helynevekben él. Szinte csak híre van a tiszafának (Benkő: I. 135), pedig hogy az előző századokban gyakori volt, arról a helynevek (*Tiszás-patak*) tanúskodnak. A XVII. században a tiszafát tetőszerkezetek, esőcsatornák készítésére is használták (Veszely: 115).

Az erdőkben a gondatlan kitermelés mellett sok kárt tett a kecskék legeltetése és a gyakori erdőtűz is. Az erdők rohamos pusztulásáról beszélő főkirálybírói leirat szerint „a gyergyói községek által elhanyagolt erdőfelügyelet hiánya az utókor súlyos átkát, a jelenkorra [1863] mindenestre vonni fogja, mert oly elhanyagolt felügyelet által pár tíz évек után az utódoknak nemhogy kereskedésre alkalmas, hanem még tűzifák sem lesz”. Nagymértékben pusztulnak az erdők a gondatlanság, vigyázatlanság, gyakori tüzek miatt (Gyszm. v.lt. KvNÁL).

A század végén a helyzet még súlyosbodik. Vitos Mózes és Imreh Dénes szerint épületfa még van, de messzire kell érte menni. Az öt-hat éves hajtásokat letarolják sövénynek, paszuly- és szőlőkarónak, a vastagabbakat karónak; három-négyszerte több kárt okoznak, mint amennyit a kert anyaga ér (Vitos: 569).

Gyergyóban 1893-ban 6—7000 katasztrális hold bükkös volt, azonban ennek nagy részét csak nehezen használhatták. Emiatt még a szánáll, kerékfa és tengelyfa beszerzése is nehézzé vált. A tölgynek már csak nyoma sem volt Gyergyóban, mintegy 200 holdon (Vitos: 597).

Hosszú évszázadok elteltével ébredt rá a lakosság az erdő, a fa gazdasági hasznára, habár már a XVII. században is jelentős volt a fa feldolgozása és a fakereskedelem (Art. Diet. Trans. 1627). Az emberek a fát, talán éppen bőségénél fogva, nem értékelték annyira, mint az irtások helyén kövér legelőre találó állatot. Az erdővel szembeni magatartás az irtási módokat is jellemzi. A legősibb ezek közül az *égetés*. A pásztorok nem irtottak rendszeresen. A felgyújtott erdők visszamaradt hamuja viszont értékes trágya. Ahol a fát használni akarták, ott az *aszalást* alkalmazták. A fák tövét *meggyűrűzték*, vagyis kérgét kereken lehántották. A tavasszal így megsebzett fa őszire kiszáradt.

Amikor tiltani kezdték az aszalást (kb. 1830-tól), akkor rejtettebb módszerekhez folyamodtak. A fa kérgét a fejsze élével körben *megcsabották*, utána fejsze fokával *visszakoppantották*, hogy ne látszodjon. Így őszire ezek is kiszáradtak. Az agyafűrtabb emberek tavasszal a fa törzsébe kis lyukat fűrtak, ebbe fokhagymát, borsot tettek. Ezekről a fa ugyancsak kiszáradt. Az így meggyérített erdők közt jobban nőtt a fű az állatok számára.

Az erdőirtó ember egyik társa volt a szélvihar, amely sokszor a fák ezreit döntötte halomra. Egy részét ha kitermelték, a többi magában ott rothadt. Hogy az ember hamarabb birtokba vehesse a kidőlt fák helyét, kegyelemdőfészként felgyújtották azokat, vagy pedig a levágott erdők helyén sokszor évekig ágaskodtak a facsonkok, amíg ki nem rothadtak. A nagyobbakat a gyökérre láncot kötve ökörrrel húzták meg; a kisebbeket csákánnyal verték szét.

Gyakori volt, hogy az erdő, a mocsár, a Maros mentén pedig a nádasok ismét elfoglalták a művelhetővé tett területet. Így a századforduló éveiben a Maros jobb partján tótükrök, nádasok csillogtak. Az ilyen újonnan keletkezett mocsaras erdőket a földművelés érdekében rendszerint felgyújtották (Nyárády: 565). Az erdő elleni évszázados könyörtelen küzdelem szomorú eredményeire csak későn döbben rá az ember. Alig a múlt század végén indultak meg az újraerdősítések, születtek az első erdővédelmi intézkedések. Mindez megkövetelte a rendszeres talajvédelmet. Erre csak népi demokratikus rendszerünkben került sor.

A HATÁR KÉPÉNEK ALAKULÁSA

Bármely község határát vizsgálva, fogalmat alkothatunk Gyergyó többi községe határhatalmának alakulásáról is. Gyergyószentmiklósról a legkorábbi írásos adatunk 1499-ből származik, amikor Gergelyfy Györgyné, Luca asszony három földet hagyományoz a gyergyószentmiklói egyháznak. Mindegyik föld „templomra jó véggel” (Veszely: 119). Eszerint a mai városközpont közelében a XV. században szántóföldi művelés folyt.

Részletesebb kép tárul elénk a XVI. század második felére vonatkozólag. A Lázár-birtokok határainak megállapítása során 1627-ben kihallgatott 211 tanú, akiknek életkora 37 és 96 év közt váltakozott, minket is érdeklő részleteket idéz fel fiatakorából (tehát a XVI. század második feléből és a XVII. század elejéről) a gyergyószentmiklói határ nyugati, vagyis a jelenlegi vasútállomás és Alfalu közé eső részére vonatkozólag,

amint a helynévanyagból is kitűnik. E területen az 1580-as években malmok működtek, körülöttük pedig szántóföldek voltak (*Szarka malom* — Cs. Sándor: 63—69). Ezek jelentős részét Szentmiklós lakóinak jobbágságra jutása — 1562 — után a szárhegyi Lázár család birtokolta.

Ferencz diák, 58 éves gyergyószentmiklósi nobilis említést tesz az *Almásszege* és *Szarkavesze* nevű helyekről. Utóbbi helynév *Szarka* alakban a szentmiklósi határban ma is megtalálható. Eszerint a terület erdőirtással vált művelhetővé.

A szentmiklósi Orbán Balázs (70 éves) 1627-ben a határrész helyzetéről mondja: „Tudom azt, hogy jobbágyok voltunk, akkor mind felszántottuk az keresztfáig, alá az vetéskertig, ott csüre is vala [a Lázár család egyik tagjának]... Almásszegét éppen bírta, én is használtam benne, Szarka-veszében is bírt, Szentmiklós is, hogy jobbágyé lőtt vala, akkor tudom hogy vagy negyven földet foglalt vala ott is.”

A 96 éves Bíró Antal szerint Gyergyószentmiklós határának nyugati részén az alfalvi út közelében „az falu előtt, az tóra menő úton” kisebb tavak, körülöttük gabona- és kendertermesztésre használt szántók voltak.

Csergő András, 70 éves nobilis szerint (a Szentmiklósról) „Alfalura menő út két felén bírta az szegény Lázár András uram, mind pedig uram [Lázár András fia, IV. Lázár István]... a Fejér patak mellett vagyon egy tóhely... Almásszegét is bírta az szegény Lázár András uram hogy a falu jobbágságra esék, de azelőtt nem... az Nagytanorok kertet is régen a gytirai út mellett vitette alá az szegény Lázár István uram a jobbágság idején” (Cs. Sándor: 63—69).

Ferenc György, 80 éves újfalvi gyalogkatona a földek elfoglalásának időpontját világítja meg: „A Békés hada után, hogy az mü falunk jobbágságra esék akkor az felső úttól attól fogva az vetéskertig mind szántottuk az szegény Lázár István uram idejében az alsó mezőben is.”

A fentiek szerint a határ jelentős része már ekkor művelés alatt állott. A vallomásokból az is kitűnik, hogy a területet kettős forgóban használták.

Szent-Miklós egyházközség 1586-i határozata világot vet a mezőgazdasági termények arányára is. Ekkor egy-egy gazda kepébe (egyházi hozzájárulás) két kalongya búzát és harmadfél kalongya zabot volt köteles adni (Veszely: 119—120). Ebből kitűnik, hogy a mezőgazdasági termények sorában első helyet foglalt el a búza és zab. Mellettük — habár említés nem történik róluk — igen jelentős lehetett a rozs és árpa termesztése is. A ma ismert ipari növényekből a kendert és a lent említik. 1583-ban a határnak már a távolabbi, magasabban fekvő havasi részeit is birtokba vették, ezt tanúsítja a községtől távoli *Tinópálvesze*, *Nyárad-havas*, *Oláhbükk* és *Hosszuvész* határrészeknek a falu tízesei közti felosztására irányuló kérés is (Kölönte: 114).

A következő (XVII.) században a település körüli területeken a szántóföldek kiterjedése az előző korszakhoz képest megnövekedett. Amíg a XVI. századi helynévanyag szerint a település közelében 800—820 méter magasságban találunk szántóföldeket, a XVII. században már a távolabb eső, 950—1000 m magasban fekvő helyeken is említenek szántókat. Ilyenek 1650-ben: „Banya sorkan, azt is hegyoldalban”; 1674-ben: „kissebb Vissza folyo nevű helyben, az kék oldal nevű helyben” szántó és kaszáló (Szabó T. A.: 1940. 36), továbbá „Szárzapatak martyán, a Sáros-

pataokban, Sipos nevű helyben” (k), „Zengye nevű helyben” (sz), „a Posi utánál” (sz), „Kápolna végénél, országuta vicinusa” (sz), „Domokos égésén” (zabföld), „az Tatár szállásban” (sz).

A XVI. század második felében említik először *Tekerőpatakot* (1567: Szabó T. A.: 1940. 54) és *Kilyénfalvát* (1576: SzOkl II. 283.) E két falu megjelenése Gyergyószentmiklós határa déli részének birtokbavételét, művelés alá fogását és a gyergyószentmiklósi határból való kiválását jelenti.

Idézett XVI—XVII. századi forrásaink bizonyítják a kettős határforgó — vetés és nyomás — meglétét a gyergyói falvakban. A közeli hegyek a szabadfoglalás övezetét képezték. 1569-ben a székely székekben „mind zeginnek, mind gazdagnak szabad volt irtani” (SzOkl II. 283). Puskás Márton ditrói libertinus szerint az *Újvészben* Lázár András részére két nap az egész falu irtott, aszalt (Cs. Sándor: 63—69).

A XVII. század végére megtörténik a település környéki erdők nagy részének kiirtása. Ezekből már csak egyes foszlányok maradtak meg a XVIII. század végéig.

A határ maihoz hasonló képe a XVIII. században alakult ki. A domborzati viszonyok, a birtokbavételi és birtoklási formák, valamint a művelési módok figyelembevételével a XVIII. században a határ három nagy övezetét különböztetjük meg: a nyílosztás, szabadfoglalás és a közösen birtokolt távoli havasok területét.

a) A falu körüli mezők képezték a nyílosztásos földközösség övezetét, melyet a kettős határforduló keretében „vetés idején” szántóföldi művelésre és kaszálónak, nyomás idején pedig legelőnek használtak. E két-féle használati módot évenként váltogatták. Ebből az övezetből vált ki később a forgó alá nem eső *zöldséges kert* vagy *carina* területe. A nyílosztásos földközösség területének birtokbavétele közös erővel, szervezetten, valószínűleg a tízes szervezet közreműködésével, elosztása pedig a korábbi időszakokban szokásos *nyílosztás* (sorshúzás) útján történt. A terület helynévanyagában nagyon kevés a családra vagy személyre utaló elnevezés. Ezzel szemben jóval nagyobb a terület földrajzi és növényzeti viszonyait szemléltető helynév, mint például: *Mocsár, Folyam, Sárospatak, Tekerő-patak martya, Füzeskert, Hor-patak, Visszafolyó, Domb tartománya, Kék oldal, Tölgymező, Erőscsere, Cserealja* stb.

b) A határ második nagy részét a szabadfoglalás területe képezte, amely a közeli hegyekre terjedt ki. A településtől való távolsága 1—15 km között váltakozott. Használatának módját tekintve a kettős forduló szerves részeként „vetés idején” kaszálónak, nyomás idején pedig legelőnek használtak. A tisztások közt erdőfoltok bukkantak elő. Egyes irtások helyét újól foglalta az erdő.

A szabadfoglalást a lakosok kisebb száma idején hosszú évszázadokon át gyakorolták. A szabad irtások a XVIII., sőt szórványosan még a XIX. században is folytak. A ditrói Puskás Tamás 1700 körül az Alsó-Hodos nevű helyben végeztetett irtásokat (Szabó T. A.: 1940. 30). De 1764—1848 közt a székely határőr-parancsnokság is gyakran rendelte ki a lakosságot erdőt aszalni. 1869-ben pedig a ditró Újhavas-háta-mellékén Köllő Alajos foglaltatott szolgájával „egy jókora darab helyet” (Kémenes A.: 1914. 18).

A nyílosztásos övezettel ellentétben, a szabadfoglalásos terület egyik

jellemzője a családnévi eredetű helynevek gyakorisága, ami becslésünk szerint az elnevezéseknek több mint felét teszi ki. Ilyenek pl. *Gál-pataka* és *Gál-vesze*, *Hideg-mezeje*, *Sipos-vesze*, *Berecek-laposa*, *Angi-pataka*, *Károly-pataka*, *Tamás-Mihály-vápája*, *Kis- és Nagy-György-pataka*, *Hideg-loka*, *Csergő-pataka*, *Ferenci-pataka*, *Ferenc-Están-pataka*, *Réti-mezeje*, *Kovács-Péter-teteje*, *Császér*, *Csobot-hegy*, *Fülöp-kútja*, *Madarásék-pataka* stb. Míg a falu körüli területen egy-egy helynév hatókörzete aránylag nagy területre terjed ki, addig a szabadfoglalásos övezet helynevei által jelölt területek kisebb kiterjedésűek, hiszen ezeket egyesek apránként hódították meg a természettől.

c) A határ harmadik övezetét képező távoli havasok birtokbavétele a legkésőbb történt meg. Egy részük közös (községi) tulajdont képezett és alapja volt a későbbi arányjog szerint alakult közbirtokosságoknak. A határ legtávolabbi része a XVIII. század végén levált Gyergyószentmiklós területéből, miután itt, a mai városközponttól keletre, attól 34–45 kilométer távolságra kialakultak *Békás*, *Damok* és *Zsedánpatok* települések.

A nyílosztásos és szabadfoglalásos birtoklás, valamint a községi havasok formái mellett más változatok is voltak. Gyergyószentmiklós, Tekerőpatak és Kilyénfalva határa eredetileg összefüggő egészet alkotott, s a három község csak utóbb osztotta fel. De a közös múlt emlékeként sokáig megmaradt egyes határrészek közös birtoklása. Így a Vasláb közelében levő *Bogdán-teteje* és a Békás melletti *Almásmező* használatát 1773-ban úgy szabályozzák, hogy két nyáron át Gyergyószentmiklós, harmadik nyáron pedig Tekerőpatak és Kilyénfalva együtt használták (Szabó T. A.: 1940. 40).

Az egyes községek lakói más községek határában is végezhetek — az illető falu lakói beleegyezésével — irtásokat. Így a szentmiklósiak 1761 körül a mai ditrói vasútállomás melletti *Nyírszeg* és *Pálkovács* nevű helyeket irtották ki. Ezt az 1770-es években vetés idején a gyergyószentmiklósiak kaszálták, nyomás idején a ditróiak legeltették. 1863-ban pedig 34 gyergyószentmiklósi gazda volt köteles fejenként egy-két láb (4–8 méter hosszú) kertet állítani (Gyszm. v.lt. 1863, KvNÁL).

1720 júliusában „Szarhegyfalva törvénybe hívá Ditrófalvát, mert a ditróiak elfoglalták és megkaszálták a Várhegy nyakát” (Cs. Sándor: 250). A két falu békésen kiegyezik olyan feltétellel, hogy Lázár Ferenc a jobbágyai kaszálóhelyeit a magáéhoz csatolja, szarhegyi jobbágyainak Szarhegyen ad cserében kaszálóhelyet, „vetés idején a Várhegyalja nevű helyet mindenkor pacifice mindenütt egészen bírassák, kaszálhassák és colálhassák szarhegyi uraimék, nyomás idején pedig akár kerttel, akár pásztorral oltalmazhassák ditrói uraimék nevezett Várhegyalját ökegyelmek kaszálhassák még úgy azért hogy szarhegyi uraimék a nyomás idején mindenkor egy eszténa juhot tarthassanak a fennírt Várhegyaljának kaszáló helyein kívül a ditrói határban” (Cs. Sándor: 250). Ezen jogát Szarhegy az első világháborúig gyakorolta is.

A közös birtoklási formák közt fontos helyet foglal el „Szarhegy és Ditró községek borszéki közbirtokossága”. Borszékfürdőt és környékét két község birtokolta. Az 1876 évi arányosítási törvény értelmében megalakult a nevezett közbirtokosság, melynek vezetését a két község által egyenlő számban választott megbízottak látták el. A vezető állások

egyenlően voltak elosztva, úgy, hogy azokat felváltva töltötték be a két község megbízottjai. Például ha az elnök szárhegyi volt, alelnökül ditróit választottak, azután fordítva (Csiby: 1937 a. 10—18).

A közbirtokosságok másik változatát a közös erdők és legelők használatára alakult községi közbirtokosságok alkották. Az 1876. évi arányosítási törvény elrendelte a közös erdők és legelők elméletbeni felosztását a magánbirtokok arányában. A nagyobb birtokosok részét, ha az 100 holdnál nagyobb volt, a közösből kiszakították. Az ennél kisebb területek tulajdonosait a községi közbirtokosságba tömörítették.

A községek tízeseinek is voltak külön közös birtokai. A gyergyószentmiklósi V. tízes birtokát 1878-ban adták el (Gyszm.v.lt. 1878. CsÁL). Az újfalvi tízesek birtokaik szénaterméséből tartották fenn magukat. Ditróban és Tekerőpatakon a második világháborúig működtek a tízesbirtokosságok (Mezei Tamás és Csiby Andor közlése).

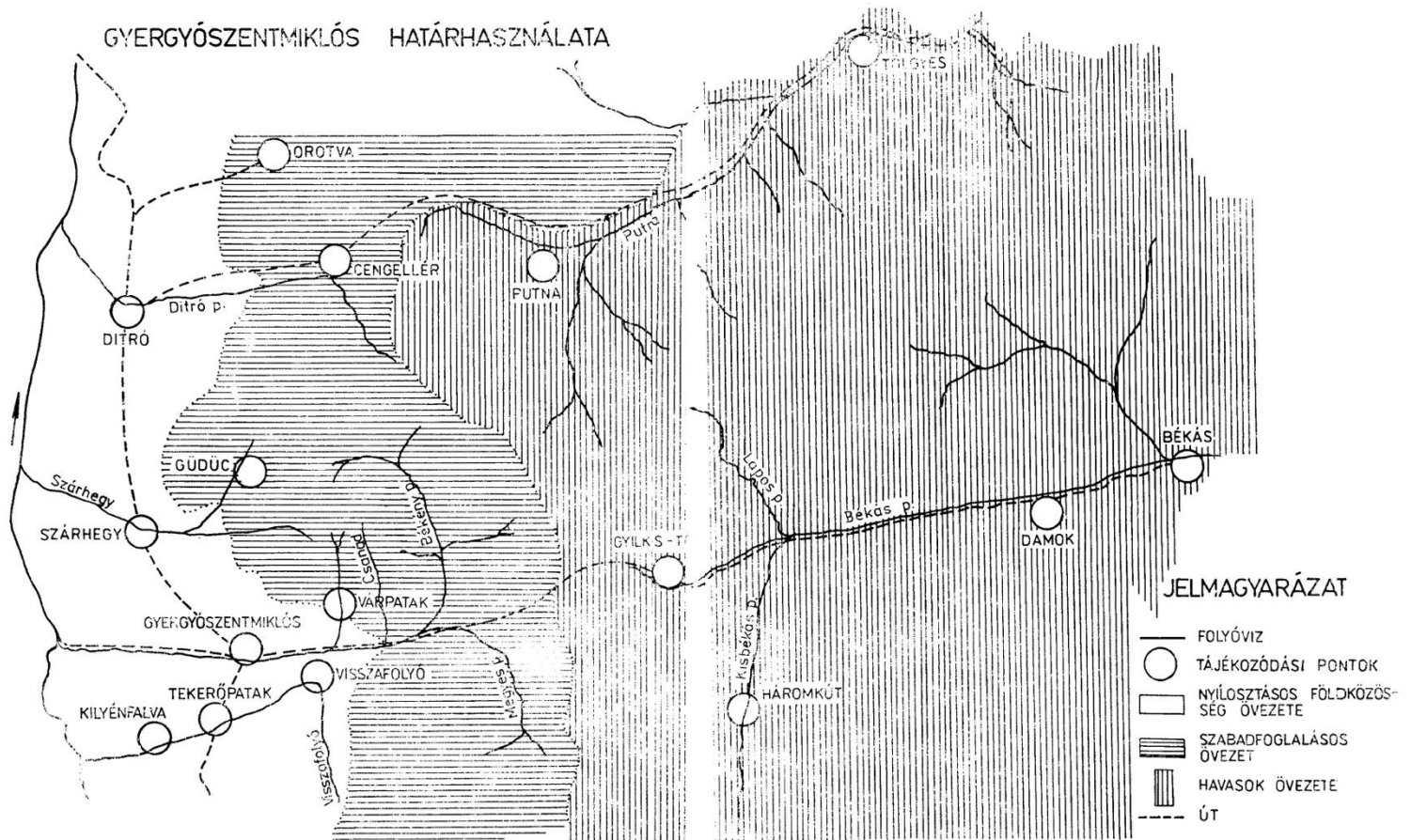
A gyergyói határhasználat történetében jelentős helyet foglaltak el a szárhegyi Lázár grófok birtokai. Ezek kialakulásának gyökerei a XVI. századi székely felkelések idejére nyúlnak vissza, amikor sok jobbágytelek jutott birtokukba. Birtokaikat különböző módon növelték. 1719-ben a szárazság és pestis után erőszakkal foglalták el a *Lóhavas*, *Nagy-Hagymás* és *Fekete-Hagymás*, *Gyümölcsénes*, *Meggyes*, *Lázár-vágása*, *Czoffránka*, *Kurmatura* nevű havasokat, először azzal az ürüggyel, hogy csak egy évig van reá szükségük. Ámde továbbra is birtokban maradtak, sőt utódaik 1902-ben eme birtokok fejében is közbirtokossági arányrészt követeltek, a bíróság azonban elutasította követelésüket (Gyszm. v. lt. 1902. 12).

Gyergyószentmiklós határa a XVI—XVIII. századokban a mainál kiterjedtebb volt. A XVI. században a határ déli részén kialakult Kilyénfalva és Tekerőpatak határainak belső szerkezete hasonló maradt a gyergyószentmiklósiéhoz. A határ keleti részén a XVIII. században jöttek létre Békás, Domuk és Zsedánpatak települések, 1785-ben írják, hogy a Lázárok meg mások jobbágysai és zsellérei kb. azelőtt 50 esztendővel kezdtek azon a helyen legeltetéssel, állattenyésztéssel foglalkozni, majd az 1780-as években tértek rá a házak körüli földművelésre, törökbúza vagy kukorica és árpa termesztésre (Szabó T. A.: 1940. 23—24, 66—67).

Gyergyószentmiklós és környéke mezőgazdaságának, határhasználatának XIX. század eleji helyzetéről átfogó képet kapunk az 1820-i úrbéri összeírásokból (Urb 1820. 280—308). Eszerint a „Gyergyószentmiklósi határ kétfordulás, a Szánthóknak két része sima helyen van, harmadik részük hegyes, völgyes és oldalas”. Utóbbi helyeken nehéz a trágyázás, szántani csak négy marhával lehet. A határ fele középszerű, a fele valamivel jobb. „A hegyes oldalas rész a soványok rendibe tartozik.” A trágya haszna 12 esztendő (figyelembe véve, hogy minden második évben nyomásba szokott fordulni). A termények: „*Ros*, *Arpa*, *Zab*, *Krumpli*, *Kender*, ritkán *Búza*.” Egy köből elvetett rozs után átlag nyolc kalongya kévére számítottak, egy kalongya pedig másfél véka szemet eresztett. Így a rozs a mag három-négyszeresét adta vissza. A búza már nem termett ennyit.

Hasonló képet kapunk a többi község termelvényeiről. A fentiek mellett még előfordul a *lencse* és a *borsó* is. A vaslábi határ trágya nélkül

GYERGYŐSZENTMIKLÓS HATÁRHASZNÁLATA

csak zabot termett. Itt egy köböl vetőmag után már csak 6 kalongyára számítottak. Újfaluban egy köböl földön 8 kalongyát számoltak. Egy kalongya pedig két vékát eresztett. A legjobb minőségűnek az alfalvi határ bizonyult. Itt egy köböl földön 12 kalongya is megtermett. Ugyanez volt az arány a szárhegyi határ egyes részein is, ahol egy kalongya rozs 3 vékát is eresztett, és „jó földön az árpa 18—20 kalangyáig is elmegy”.

Jelentős volt, különösen az 1817-i éhínség után a krumpli termesztése is, elsősorban Alfaluban, Újfaluban és Csomafalván. Az utóbbi helyen megjegyzik, hogy jól terem a krumpli, „ha vetnének és egymásét el nem pusztítanak” (Urb 1820).

Az összeírások nagy része említést tesz a *makkoltatás*ról, de ezt csak az alfalvi és újfalvi, ritkább esetben a csomafalvi határban gyakorolták. Az alfalvi határban kb. 100 darab disznó makkon való hizlalása volt lehetséges.

Kaszálóhelyek szempontjából a helyzet községenként változott. Gyergyószentmiklóson kevés helyen lehetett kétszer kaszálni. Ugyanez volt a helyzet a környező falvakban is. Szárhegy, Ditró, Remete, Alfalu, Csomafalva határában egyes részek a Maros áradásainak voltak kitéve. Kaszálóhelye a legtöbb községnek volt. Újfalunak és Alfalunak megvoltak az ősi kaszálói, amelyeket minden második évben nyílosztás útján osztottak szét a lakosság közt. Emellett Újfaluban „szabad volt a Communitas erdejéből irtani és szénatermő réteket fogni”. Csomafalván, Szárhegyen idegeneknek is adtak el szénafüveket. A vaslábiak, maroslakiak pedig a szomszédos falvaktól béreltek.

A *szénacsinalás* jelentősége az istállózó állattartásra való áttérés fokozódásával egyre nőtt. A falvak határában a szénagyűjtés céljaira sok szállást építettek. Egyes falvak lakossága nyári időben majdnem teljes létszámmal kiköltözött az erdei kaszálóokra. A szólásmondás szerint „Újfalva és Kilyénfalva kiköltözött a hegyre”. Ez a tevékenység kiterjedt a hegyvidék magasabb övezeteire is. Nyárády E. Gyula szerint „a csomafalvi 1695 méter magas Délhegy lejtői tele vannak munkaházakkal, szénataratókkal” (Nyárády: 615). Gyakori volt, hogy a szénát nem szállították haza, hanem ott helyben etették fel. Ez pedig megkívánta a hosszabb ott-tartózkodást, amely viszont egyes határbeli települések kialakulását eredményezte. Ilyen az újfalvi *Libántelep*. Hasonló okokkal magyarázható a később külön üdülőhellyé fejlődött *Marosfő* kialakulása a Tekerőpatak, Vasláb, Csíkszentdomokos és Csíkszenttamás határából kiszakadt területen.

Hasonló folyamat eredményeként létesültek *Hodos* és *Orotva* települések is. Hodoson már a XVII. század végén megindult az erdőirtás. A település fokozatosan népesült be Ditróból, Várhegyről és Salamásról. Lakói mezőgazdálkodással foglalkoztak. Hasonló jellegű Orotva település: a múlt század második felében alakult ki és népesült be Ditróból. 1896-ban lakói deszkametszéssel és árpatermesztéssel foglalkoztak (Vitos: 954).

A gyergyószentmiklósi határban is számos szénagyűjtő szállás jött létre, de a kaszálóhelyek — a többi falvakhoz viszonyítva — közelebb lévén, a helybeli lakosok nem telepedtek át végérvényesen ezekre a szálláshelyekre. A határban legelőt bérelő gyimesi csángók viszont száza-

dunk első felében több települést hoztak létre; ezek: *Visszafolyó*, *Várpatak*, *Kovács Péter-Sóvető*, valamint a Gyilkostó közelében levő *Háromkút*.

A XIX. században a határhasználatban végbemenő változások egyik gyergyószentmiklósi jellemzője a *tanyásodás*. Több, eddig állatkivittel foglalkozó kereskedő vásárolt birtokot, ahol földművelésre és állattenyésztésre rendezkedett be. A tanyák nagy többsége a közeli hegyekben, a régebbi szabadfoglalásos övezetekben települt.

A hegyes-dombos felszín ellenére is szerepe volt a tanyáknak a mezőgazdaság belterjesebbé válásában. Egyrészt állandó, a vetésforgótól független szántóföldi művelést biztosítottak. Számos kísérletet tettek több, eddig Gyergyóban egyáltalán nem vagy kismértékben termesztett növény meghonosítására. Így kukorica, hariska és más növények vetésével is próbálkoztak. Jelentős volt a zöldség- és gyümölcsstermesztés terén betöltött úttörő szerepük is. Másik érdemük a már korábban termesztett növények felső termelési határának kitolása. A Piritske-tető közelében levő Vártuskertben (később Ávéd-tanya), közel 1400—1500 m tengerszint feletti magasságban, krumplit, zabot, árpát, rozsot és zöldséget termesztettek. (A tanyásodási folyamatban jelentős munkát vállaló gyimesi csángók tevékenységét a magashegyi földművelésről szóló fejezetben ismertetem.)

A múlt század végén kísérletek történtek, azonban kevés sikerrel, a hármassforgó bevezetésére. Gyergyó legtöbb községe elzárkózott ettől. Csak Alfalu tért rá. Gyergyószentmiklóson 1892-ben azzal az indokkal utasítják el a hármassforgó bevezetését, hogy a határ egy része már be van vetve, más része pedig nincs úgy megművelve, hogy azt a hármassforgónak megfelelően lehessen bevetni (Gyszm. v.lt. 1892. márc. 24. CsÁL).

A HATÁR BELSŐ RENDJÉNEK BIZTOSÍTÁSA

Az írott források és a hagyományok tanúsága szerint a határ belső rendjének biztosítása a faluközösségek életének egyik fontos problémáját képezte. A kérdés megoldása a falu gazdasági életének döntő tényezője volt. Ezért a népi jogszokások jelentős része éppen a határ belső rendjének biztosításával kapcsolatos.

Fontossági sorrendben az első helyet a szomszéd községek felé eső határok rögzítése, fenntartása foglalta el. Ezzel kapcsolatban a határperrek tömege ismeretes. Az egyes községek sokszor végeztek közös határbejárásokat, amelyek során felújították a határjeleket. Határjelként különféle tereptárgyakat alkalmaztak. Határt képezhetett egy üver vagy száraz patak árka, egy patak, út vagy hegygerinc is, de mesterséges határjel is használtak.

Az elmondottakat szemlélteti a *Szárhegy és Szent-Miklós vitája Pritske felett 1760-ban* című jegyzőkönyv következő része, amely leírja a határjeleket, kiindulva a két helységet összekötő országút tájáról. Eszerint a két falu határa kezdődik a Cseke patakánál, majd a Szoros patak érintésével „tovább halad az Erős Pál Veszín kiül a két Vatsora Ut között való kis Vápára a hova ma tüzet tettek volt jelnek”, majd tovább halad a határ a Fejér patak — Égett Sorok — Tülsó Rész sorkára, „ahol is

kőrakást raktak kereszt vonással H és A két Betű teszi aztot Határ=Állás”, majd következik még kőrakás „a Győ Szent-Miklósi Lőrincz fiak jószágán át Petőék helyin által Tángyéros sorkán keresztül a Csap nyakán Bodó mezein egy homlokba Kő Szálakra Gődütz Lokán át Nagy Ág oldalába való Nagy Fehér Kő Szálra onnan egyenesen ki a Magosra Magas Bükk felé a régi Métára [határra] Tángyér sorok mellett volt Két patakon levő Erdöböl Szárhegy szabadon erdölhessen... Szárhegy ezt nem tartja *kerthelyi* [bekertelt] *tilalmasnak*, Szent-Miklós is erdölhessen”. Az egyezés megszegésének büntetése 200 Ft (Gyergyószék iratai, 1760. 49. sz. CsÁL).

A fentiek megvilágítják a határjárás és a határ megjelölési módját. A kiindulási ponttól távolodó határjárók tájékozódását segítette a felszálló füstoszlop. A két patakról való szabad erdölés engedélyezése mindkét falu részére a további vitákat igyekezett elkerülni.

A határpercek során gyakran eskették meg a kihallgatott tanúkat. A Szárhegy és Remete közt Arkoza vagy Alkoza havas fölött felmerült perrel kapcsolatban őrizte meg a néphagyomány az alábbi történetet: A remeteiek a per megnyerése végett minden tőlük telhetőt megtettek. A tanúk — lekiismeretük megnyugtatóására, hogy ne kelljen hamisan esküdniük — bockorukba még otthon földet tettek, és a helyszínen minden gátlás nélkül foglalták esküjükbe, hogy a föld, amelyen állanak, remetei föld. A hagyomány szerint így sikerült a pert megnyerniük.

1773-ban a Lázár család és Ditró község hodosi birtokainak határperében vallják a tanúk, hogy „az Üver fön levő követ mutatá nekünk az Zállogos helynek határának Lenni”. A vallók bizonyos föld határát „határozzák ki egy Száraz patak árkával vagyis amint eök nevezik egy Överrel” (Szabó T. A.: 1940. 30).

A határt jelölhették *halmok*, mesterségesen kiképzett árkok, egyes fák, kereszték, *határbarázdák*, *határkertek*. Szárhegy és Ditró határában az országút melletti fákra vésék rá a határjeleket (Malonyay: II. 190). A hegyes, erdős területeken a határ mentén gyakorta nyesték fel a fákat vagy éppen ki is vágták azokat.

Különösen a határ törési pontjain alkalmazták a halmokat és a *határköveket*. Előbbiek 1 méter átmérőjű és ugyanolyan magas földrakások voltak. Közepükbe gyakran állítottak oszlopot és ástak el a halmokba szén- és salakdarabokat. Molnár Lajos közlése szerint fiatalkorában (1930 körül) a gyergyószentmiklósi állomás közelében levő Tatárszállás nevű dűlőben az egyik régen emelt halomban kerültek elő salakdarabok. A határkövekre rávésték a birtokosok vagy az illető községek tulajdonjegyét. Újabban a kövekre a H betűt, a határ szó kezdőbetűjét vésik.

Puskás Darna József (1867—1966) Salamásra járt a Romok nevű részre *határozni*. Tulajdonjegyként, mivel az községi határ volt, a H betűt fejszével a fákra rótták, vagy vésővel és kalapáccsal a kövekre vésék.

Azokon a helyeken, ahol három község határa találkozott, vagy ahol a községeket összekötő útvonal metszette a határt, voltak a *határkeresztek*. Közülük egy Alfalu és Szárhegy határának találkozásánál ma is áll. Alfalu, Csomafalva és Gyergyószentmiklós határainak találkozásánál is volt ilyen kereszt. Ezen a *Határkertnek* nevezett helyen találkoztak

húsvétkor az említett falvak határkerülői és végezték a közös imát vagy *orálást*.

A határbarázdákat csak erre a célra használt ekékkel vonták. Szokásban volt az ekével való *határbarázdálás* vagy *borozdálás* is. A szárhegyi közönség 1821. december 6-án tiltakozik gróf Lázár József erőszakos borszéki foglalásai ellen, megemlítve, hogy „gróf Lázár József úr is, anélkül, hogy a két mixta commonitásokat megtanálta volna; talán kissebbségnek tartván a constitutionális székely törvényt követni — maga jobbagy ekéit [Borszékre] beküldvén tisztartójával együtt, egy darab terrenumot barozdáltatott maga számára, melyre három házakat is építhetett volna” (Imreh: 1973. 140).

A medence belsejében az egyes falvak művelés alatt álló területeinek határvonalán állították fel a *határkerteket*, de *kerttel* különítették el a falvak határában a vetés és nyomás alatti területet is.

Az egyéni birtokok határait általában a fentiekhez hasonló módon jelölték meg. Mesterséges határjelként *csapos* és *sáncos kerteket*, *halmozokat*, *határfákat*, és *csóvákat* használtak. A sima helyen fekvő szántóföldek határát *barázdával*, az oldalas helyeken levőket *mezsgyével* jelölték. Csak a két fél közös megegyezésével lehetett a határjeleket áthelyezni vagy megújítani, illetőleg a határfákat kivágni.

Az erdős területeken a vetés és nyomás (kaszálók, legelők) céljára irtott területet *gyepükkel* választották el. Az egyéni birtokok határait *kőrákosokkal*, *fonott csaposkertekkel* és *sáncoskertekkel* vagy hosszában elhelyezett fagallyakkal jelölték.

A csaposkert egyik változata úgy készült, hogy a levágott, kisebb fákra rajtahagyták ágaikat és azokkal együtt lefektetve oszlopok közé helyezték. A sáncoskert mentén árkot ástak, a kikerülő földet rendszerint a belső oldalon halmozták fel, hogy ezáltal is magasítsák. A föld közé, keményebb tartás végett, lefektetve fákat helyeztek vagy fiatal fűzfát állítottak, hogy az élősövényt alkosson.

A faluközösségek életéből számos intézkedés, népi jogszokás ismeretes a határ belső rendjével vagy a két forduló területét elválasztó határkertek fenntartásával kapcsolatban. A határkerteket az erdős vagy a legelős-kaszálós területeken *gyepükkel* helyettesítették. 1864-ben az alfalvi *Gyepüimelyéke* dűlőről említik, hogy a „határok végén felső és alsó forduló névvel választották meg, s akkoron a két forduló határ egymástól kert által különítették el, s ezen hely erdős lévén kert helyett levágott fából *Gyepü* használtatt” (Szabó T. A.: 1940. 24).

A határkerteket a faluközösségek, a tízesek és egyének tartották fenn. A kertek karbantartásáról már Újfalú 1581-i falutörvénye is intézkedik a káros kertek bírságával kapcsolatban (SzOkI V. 124). Gyergyószentmiklóson 1869-ben is a falú körüli határkertek egyes szakaszait felosztották a tízesek, illetve az ott lakó gazdák közt, így minden gazdának megvolt a maga karbantartandó kertrésze (Gyszm. v.lt 1868 Kvt. jk.CsÁL).

A községek körüli határkerteket a fontosabb útvonalak mentén a *vetéskapuk* szakították meg. Ezek rendeltetése az volt, hogy megakadályozzák a lopásokat és az állatoknak a vetés alatt levő területekre való jutását. Használatukat már Újfalú említett törvénye is szabályozza. „Az kapu bírság dénár 30, ha valami barom megyen bé rajta, arról valami

kár lészen az kapus ember megfizesse, a kárt hajtópénzzel edgyütt” (SzOKI V. 124).

A vetéskapuk és határkertek szerepét kidomborítja az 1766-i szár-hegyi határozat, figyelmeztetve Pásztor Pétert, hogy amikor a vetéskapun kívül lépett, helytelenül járt el. A falunak joga lett volna az épületeket elbontatni, de figyelembe véve becsületességét, kivételesen megengedik, hogy továbbra is ott lakhasson, oly feltétellel, hogy a határkeretet és vetéskaput olyan formán kell elhelyezni, hogy jószága (telke) a határkerten belül kerüljön (Lázár lt. F. 56).

A vetéskapukat éjszakára bezárták. Ditróban 1863-ban Sáska Krisztof a mai nagytemplom közelében levő vetéskapun kívül épített kocsmát és fogadót, mert a kapuk esti bezárása után nagyon sok, más helyről érkezett gyalogos és szekeres rekedt kinn, akiknek elszállásolása jövedelmező volt. Az 1870-es évekig minden vetéskapunak külön öre volt, aki a kapuk zárását, nyitását, karbantartását végezte.

A kapuk fenntartásának, az örök fizetésének több módja ismeretes. A szántóföldi művelés alatt álló területekre vezető kapuknál kévehordáskor minden szekerről ledobtak a kapu órének egy kévét. Ez a szokás a gyergyószentmiklósi örmény templom melletti vetéskapunál még a kapu 1900 körüli lebontása után is továbbélt: a kévét egészen az 1940-es évekig a harangozóknak dobták le. Ezzel kapcsolatban Hunfalvy János említi 1886-ban, hogy Csíkban és Gyergyóban a faluk mindkét végét kapuval zárják le, és ezeket a koldusok nyitják egy krajcárért (Gunda: 1966. 368). Gyergyószentmiklóson 1870 körül a szájhagyomány szerint a gyermekek nyitogatták a kapukat, szintén egy krajcárért.

Azon kapuk fenntartására, amelyek nem vezettek szántóföldi művelés alatt levő területre, külön birtokok voltak. Ismeretes a gyergyószentmiklósi Várkapu fenntartására rendelt birtok, melyet 1872-ben adtak el (Gyszm. v.lt. 1872. CsÁL). A vetéskapuk jelentősége a múlt század végén lényegesen csökkent. Először biztonsági szerepüket veszítették el. Elmaradt az éjszakai bezárás, majd az örök elbocsátása következett. Az egyes gazdák is mind gyakrabban csináltak a telkeikről a mezőre vezető *levegető*ket. A vetéskapuk előtti térség volt a hazajáró állatcsordák gyülekezőhelye, és innen ágaztak szét a határba vezető mezei utak.

A szórványos adatok szerint a kertek ún. csapos kertek voltak, hasonlóak a házak körüli kerítésekhez, amelyek készítése sok kárt okozott az erdőben (Benkő: I. 87—89). Egyes határrészekben a gyepűt, a sáncoskertet alkalmazták. A vetéskapuk az eléggé hézagos visszaemlékezések szerint hasonlítottak a mai kötött kapukra. 1863-ban a dullói (szolgabíró) hivatal felszólítja a gyergyószentmiklósi elöljáróságot, hogy a tekerőpataki úton levő vetéskapu feletti *átalfát* távolítsák el vagy emeljék meg annyira, hogy alatta a postakocsik is elférjenek (Gyszm. v.lt. 1863. KvNÁI).

A határbeli utak jó állapotának fenntartása a gazdálkodás egyik feltetele volt. Újfalun már 1581-ben megtiltja az utak elszántását, és elrendeli, hogy a sáros utakat a falu, a tízesek vagy egyes személyek megtöltsék (SzOKI V. 124).

A falvakat összekötő utakat azok közössége, a határbeli dűlőutakat a tízesek, a kisebb jelentőségű erdei vagy mezei utakat az érdekelt birtokosok gondozták. A hidakat közösen építették.

Az alfalvi képviselőtestület 1885-ben is a tízesek feladataként szabta meg a hidak karbantartását. Így a régi Maros-hidat Alszeg-tízes, az Árok hídját Közép-tízes, és a Görgény hídját Felszeg-tízes javította (Alfalvi Kvt. jk. 1885. III. 3/4. sz.).

Az utak gondozását vagy *kaláka* formájában végezték, vagy a gondozandó utakat elosztották az egyes gazdák közt. Az utakat tilos volt elszántani, bekertelni. Az, akinek a birtokát kettévágta az út, a területet bekertelhette, de az utak iránt kaput kellett állítania.

Az útra nem járó földeket a szomszéd földjén át lehetett megközelíteni, de aratás előtt tilos volt az átjárás rajta. Ez csak a *szabadulás* után volt megengedve. Hasonlóképpen a kaszálók közt levő erdők fájának elszállítása is csak a kaszálás után vált lehetővé. A *faeresztés* vagy *eregetés*, más szóval *faközéltés* a más birtokán át csak akkor volt megengedve, amikor abban nem tett kárt. A *boglyavontatás* útirányát kijelölték, és a szekérrakás helyét a szekér tulajdonosa köteles volt megtisztítani. A múlt században több intézkedés történt a termőtalaj védelmére. 1835-ben, mivel a hó elment az utakról, „újítatik a tilalom, hogy a fákat nem szabad hurkokon vontatni az utakon” (Gyszm. v.lt. 1863. CsÁL). 1862-ben „a kerekek lánccal való megkötése és farkalók használata a lejtőkön tilalmaztatik” (Gyszm. v. lt. 1862. KvNÁL).

A határ egyes, meredek hegyoldalakon elhelyezkedő részei gyakran ki voltak téve a lemosódásnak, a termőtalaj lemállásának. Gyergyószentmiklós 1835-ben megtiltja a *Vároldalban*, levő fák kivágását. Az oldalsó fenyő, nyár, nyír, bükk, szádok, csere és mogyorófa élt. A hegy alatt vetéskert volt, amely a szabad erdőlés miatt minden évben elpusztított (Gyszm. Constitutio GyMlt. 8. sz. 1835. 158).

A nyomás alatti területen szabad volt a legeltetés. A kaszálók növelése végett egyes területeket *bekerteléssel* igyekeztek kivonni a legeltetés alól. Néhol, mint például Várhegyen, ez meg is volt engedve. A bekertelésre számos példa van Gyergyószentmiklósról is, ahol különös gondot fordítottak a legelőterületek megóvására. Ezért tilalmazták a bekerteléseket. 1824-ben a *Csanód* nevű határrészen többen nyomás alatt levő területeket kerteltek be. Az előljáróság elrendelte a kertek lebontását, mert a nyomás alá eső területen mindenkinek szabad a legeltetés, de a kertállítás tilos (Gyszm. v.lt. 1824. CsÁL).

A határ rendjének megóvását segítette elő az 1874. augusztus 30-án kelt szárhegyi határozat, amely megtiltja a pityóka, káposzta, borsó vagy *törökbúza* általános betakarítás előtti hazaszállítását. Az ugyanazon év október 5-i szárhegyi előljárósági rendelkezés pedig megtiltja az este 8 óra utáni határba járást (Szárhegyi Hirdetőkönyv 1874—1879. CsÁL).

AZ ERDEI LEGELŐK HASZNÁLATA

Az évszázadok során hazánk gazdasági életében fontos helyet foglalt el az állattenyésztés. Amint az *Istoria României* hangsúlyozza, „a terjedelmes erdőségek és a gazdag legelők Erdély lakosságának tág lehetőségeket nyújtottak a nagyszámú kis- és nagyállat tenyésztésére. Az állattenyésztés és földművelés párhuzamos fejlődése a két foglalkozási ág egybefonódott voltából következik” (II. 225—226. Ford. TM). Az állato-

kat igavonásra, termékeiket pedig ruházkodásra es élmezésre használják. Ugyanakkor nagy hasznot hajtottak a földesúrnak, az államnak és az egyháznak. Az állattenyésztés fejlődését nagyban előmozdította a belső piacok kiterjedése is (IstRom II. 554). Ezzel magyarázható, hogy Erdély egész területén évszázadokon át a lakosság egyik legfőbb kereseti forrása volt az állattenyésztés. Ezért a gazdasági ágazatok sorában, különösen hegyes vidéken s így Gyergyóban is első helyet foglalt el. Újfalú 1581-i falutörvénye kimondja, hivatkozván a régebbi végzésekre is, hogy „senki a falu határában, mezőn, erdőn a falu híre nélkül örökséget foglalni ne merészeljen, hanem a falutól kövesse” (kérje) (SzOkl V. 124).

1583-ban Gyergyószentmiklós kezdeményezi egyes havasok felosztását (*Tinópálvesze, Oláhbükk, Hosszúvész és Nyárádhavas*), ez azonban csak 1633-ban, I. Rákóczi György fejedelem engedélyével történik meg. „Ezek a megnevezett havasok három részre osztatnak, mivel hogy az falu hat tizedben vaggion, mind két Tizednek egy rész osztatatik, de így hogy ezeknek birodalma minden Esztendőben megváltoztassék” (Kölönte: 114). Vagyis a szóban forgó terület három részre volt osztva, mindenik részt két tízes közösen használt, a területeket évente cserélték, elkerülve az egyes havasrészek minőségbeli különbsége miatt adódható vitákat. A legelőhasználat ilyenyszerű módja egészen az 1950-es évekig szokásban volt; erre a következőkben még visszatérünk.

Az a tény, hogy egy-egy részt két-két tízes használatába adtak, a lakosság és az állatállomány akkori számát figyelembe véve, arra enged következtetni, hogy két-két tízes együttesen tudott egy-egy *esztentát*, illetve nagyobb csordát kiállítani. A legelők tízesek szerinti birtoklására más községekből, így Alfaluból is van példa.

A legelőterületek helyes felhasználása és a velük való gazdálkodás mindinkább központi kérdéssé vált. Ezért egyre több rendelkezés, széki és községi határozat foglalkozik a legelőhasználattal. Csík-Gyergyó-Kászsorszék 1650. évi Constitutiói (Kolozsvári—Óvári I. 90) nagy teret szentelnek a legelőhasználat kérdéseinek. A legelők elkertelésével kapcsolatban mondja, hogy „egyesek sok illetlen kertelésekkel annyira elfogták az faluk határait és marha legeltetési helyeit, hogy az marha enni nem találva kénytelen annyira felmenni, az emberek holott oly hitván helyeket is bekertelnek némelyek, hogy füvit is alig kaszálhatják meg, nem-hogy azután vehetnék hasznát, de mégis hóleestéig kertben akarják tartani, a falubeliek nagy károokra és fogyatkozásukra. Végeztük azért közönségesen egyakarattól, hogy valahol afféle kertek találatnának, minden ember Kisasszony napjára minden afféle kerteket fel tartozzanak szabadítani és senki az erdők alatt levő kertekhez oly hasonló helyeket be ne kerteljen.” Ugyanis a szabad foglalkozás jogán gyakran kerteltek be addig közös használatban levő legelőterületeket. Különösen olyan helyeken volt kötelező a felszabadítás, ahol a bekerteléstől számítva még nem telt el 32 esztendő.

„A XVIII. században megfigyelhető úgy az országban, mint a külföldi piacon a gyapjúsükséglet növekedése. Ez a juhok számának érzékelhető növekedését eredményezi” (IstRom III. 408). A juhtenyésztéssel párhuzamosan a szarvasmarha-tenyésztés is lendületesen fejlődik. Mindez pedig a legelőterületek növelését jelenti. Ezért a községek és a földesurak igyekeznek minél nagyobb legelőterületre szert tenni. A XVIII.

században alapvető gazdasági kérdés a legelőterületek biztosítása. E korból Gyergyóban változatos anyag ismeretes a legelő használatára és megszerzésük módszereire vonatkozólag.

Gyergyó akkori legnagyobb birtokosai, a szárhegyi Lázárok már a század elején felismerték az állattenyésztés jelentőségét, és igyekeztek legelőterületeiket bővíteni. Lázár Ferenc az 1717—1719-ben egy évre el-kért havasokat (*Verőfény, Tanorok, Hagymás, Lázár-vágása*) a határidő lejárta után nem adta vissza, hanem újabakat is foglaltatott, mint például *Lóhavas, Fekete-Hagymás, Meggyes, Czoffránka, Gyümölcsénes* (Gyszm. v.lt. 1902). Gyergyószentmiklós, Tekerőpatak és Kilyénfalva községek több ízben, így 1776-ban is megpróbálták azok visszaszerzését, azonban teljesen sikertelenül.

A Lázár-birtokok 1742-i leltárában és az 1773-i összeírásban említik, hogy a Czoffránka és Nagy-Hagymás bérébe 3 tömlő, azaz 110 font túró, a Veresbük és Tanorok-Hagymás bérébe 37 font, Nagy- és Fekete-Hagymásról pedig 60 font túrót szolgáltatottak be. Emellett kaszás munkával vagy pénzzel is tartoztak. A Balánbánya melletti Verőfény nevű havas allodiális, azaz földesúri vagy majorsági kezelésben volt. Az ugyancsak Verőfény nevű, alfalvi allodiális havas taxája 10 kaszás és fél kompona túró. „Itt lévén bükkes erdő évente hizhatik 200 sertés ha ideje [termése] vagyon.” Ugyancsak itt említik, hogy „ahol a falunak vagynak Havasai a Jobbágy úgy részes, mint a szabad ember” (Conscr. 1773). A földesurak különösen ügyeltek arra, hogy jobbágyaik a szabad emberekkel szemben a jogukat érvényesíthessék; minél több juha volt a jobbágynek, annál nagyobb volt szolgáltatási kötelezettsége. A legelők elosztása miatt gyakran keletkeztek összetűzések. 1731-ben Gáborfy Pál tekerőpataki nemes és a tekerőpataki lakosok elűzték Lázár Ferenc vaslábi jobbágyait az általuk használt legelőkről (Lázár lt.).

A legelők birtoklása a falusi közösség számára életszükséglet volt. Ezért szükségessé vált a legelőhasználat szabályozása, amely nagyrészt a helyi jogszokásokon alapult. A közös birtoklásnak számos változata alakult ki, mint például a *Bogdán-teteje* Vasláb mellett, *Benes-havas* Tölgyesben, *Almásmező* Békás mellett. Ezeket olyként használták, hogy minden három év közül kettőben Szentmiklós, a harmadikban Tekerőpatak és Kilyénfalva élvezte azok jövedelmét (Szabó T. A.: 1940. 46).

Egyik ilyen közösen birtokolt terület volt a mai *Galócás* község környéke. E terület fölött, éppen jó minősége miatt, a XVIII. században hosszas torzsalkodás folyt (Lázár lt. 1777). A század elején Ditró község és a Lázár grófok közt folyt érte küzdelem. Az utóbbiak főként az *Alsó-Hodos* környékén ditrói Puskás Tamás által 1700 körül végzett irtásokra igyekeztek rátenni kezüket, mivel ez a terület szomszédos volt az általuk birtokolt legelőkkel. Végül is hosszas pereskedés eredményeként a terület Ditrónak maradt (Lázár lt.).

A Hodoshoz közeli, szintén erdős és legelős területek, *Kánás-patak* és *Fülpe* környékének birtoklása még színesebb képet mutat. Itt a század elején a ditróiak erdöltek, legelőket csináltak, és szabadon vadásztak benne (GyM lt. 9. sz. 17). A legelők egy részén marhát tartottak, más részén juhaikat őszöltették. A közeli *György-Deák-mezeje, Alsó- és Felső-Cseresznyés* nevű helyek egy részét a kétfordulós rendszernek megfelelően vetés idején Szárhegy kaszálta, nyomás idején pedig Ditró

legeltette (Cs. Sándor: 250). Hasonló esetet ismerünk a ditrói *Nyírszeg*-gel kapcsolatban (Gyszm. v.lt. 1863. KvNÁL).

Az említett források a legelőhasználat módszereire is fényt derítenek. Az Alsó-Hodos környéki irtásokban 1754-ig, amint láttuk, a ditróiak marháikat tartották, ősszel pedig juhokat *őszöltettek*. 1754-ben a „Szent Tamás szele elrontá az erdőt” (GyM lt. 9. sz.). Ekkor Ditró a romlásokba a gyergyószentmiklósi örmények kecskenyájait fogadta, feltehetőleg azért, mert a kecskenyájak legeltetése elősegítette a terület megtisztítását.

A század vége felé a legelőterületek lényegesen gyarapodnak. 1784-ben a Moldvával történt határrendezés során Csíkhöz és Gyergyóhoz csatolt „revindikált havasokat” II. József császár a határőrezred kezelésébe adja. Az ezred a havasokat felosztja a kompániák közt. Ezek a havasok nagy részét árverés útján vállalkozóknak adták bérbe, vagy egyes helyekre az ezredparancsnokság fogadott zselléreket.

A legelőket és kaszálókat erdőirtás útján igyekeztek növelni. A határőrség idején a lakosság felsőbb rendelethez ment erdőt aszalni. A községek legelővel való ellátottsága lényegesen különbözött egymástól. Várhegynek, habár lakossága elsősorban állattenyésztéssel foglalkozott, semmi legelője nem volt, hanem Ditrótól és Remetétől bérelt. Szárhegy legelőterülete ugyanakkor több mint 4000, Gyergyószentmiklósié több mint 14 000 holdnyira (1 katasztrális hold = 5755 m²) terjedt. (A legelők kiterjedését a mellékelt táblázat mutatja.) 1785-ben a maroshévíziek mondják, hogy „marhalegelő helyünk van elég és jó, ennél jobb és tágasabb nem is kell” (Prodan: 9).

A XIX. század elején, a már korábban megindult folyamat eredményeként, más vidékekhez hasonlóan, az erdő- és a legelőgazdálkodás történetében itt is jelentős változások mennek végbe. A régi erdei pásztorkodó életforma hagyományaként még élénken él vidékünkön az a felfogás, hogy az állatokat csak az erdőben lehet jól tartani. Ez a törekvés továbbra is érvényesül, amint arra Csíkszék 1807. évi felterjesztése is rámutat: „ezen helységnek erdős része több mint a pusztája, a szénafüvek, kaszálók a havasban vannak bővebben és az egy gazdaság gyarapítása a szénafüvekre, sőt a marhalegeltető helyekre nézve is közönségesen az erdők pusztításából áll” (Herman: 333). Amikor más megyék részletes intézkedéseket javasoltak az erdők megóvására, Csíkszék a legelők gyarapítása érdekében éppen az erdők pusztítását ajánlotta. Álláspontja kialakításában két tényező hatott. Egyrészt a hagyományos felfogás, másrészt az állattenyésztés értékesítési lehetőségeinek a tőkés fejlődés következtében előállott fokozott bővülése. Egyre több bérlő jelentkezik a havasok bérbevételére. Ez pedig a helyi birtokosságot újabb erdőrészek legelővé alakítására ösztönzi. Utóbbival kapcsolatban érvényesül az a felfogás, hogy a leégetett erdő hamuja a legjobb trágya és a legjobb talajt biztosítja az állattartásra.

Az erdőgazdálkodás terén végbemenő változások több, főként a legeltetésre hátrányos erdővédelmi rendszabály alkalmazását eredményezik. Az Erdélyi Gubernium 1812-ben szabályozza a legeltetés és erdővédelem viszonyát (Erdélyi Kormányiszéki rendeletek, 322/1812. KvNÁL). A levágott erdőrészeken megtiltja a marhalegeltetést, mivel a marha elrágja a fák gyökereit és jövését. Az erdőlést olyan helyekre korlátozza, ahol a

Gazdaságok száma és kiterjedése kat. holdban 1895-ben

Sor. sz.	Község	Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Nem termő	Összterület b	Gazdaságok száma
1.	Szentmiklós	4203	288	11964	14183	49337	1751	81726	1159
2.	Tölgyes	2682	1358	7789	28973	19934	44	60780	425
3.	Ditró	10740	361	7499	16820	13132	2098	49650	1354
4.	Szárhegy	6050	298	5321	4433	26362	299	42764	1357
5.	Alfalu	5875	471	9510	1687	19986	510	38021	1779
6.	Remete	8079	223	9167	6374	4416	704	28963	1460
7.	Újfalu	2510	30	6388	4589	10388	313	24218	1054
8.	Tekerőpatak	2939	141	6773	3185	7778	254	21070	510
9.	Csomafalva	2706	67	4753	1601	7914	279	17326	1063
10.	Békás	1875	162	5904	2121	x	124	10191	520
11.	Kilyénfalva	1258	59	2481	162	2539	88	6567	128
12.	Salamás	1765	2	1196	346	42	32	3433	230
13.	Bélbor	314	169	974	133	6	25	1621	213
14.	Vasláb	762	13	293	111	8	48	1235	240
15.	Várhegy	404	x	305	129	a	35	873	151
16.	Holló	262	9	233	3	a	x	520	166
17.	Borszék	36	21	12	x	a	x	69	26

x = Nincs (külön) adat

a = Tölgyessel együtt

b = Az összterület adatai hitelesek, a részadatok azonban helyenkint pontatlanok

helyet az erdők sűrűsége miatt legelővé kell alakítani. 1837-ben Csík-székben „az erdőkben tilos Esztenákat, vagy kecsketellákat, szállásokat felállítani, a már meglévőket pedig le kell rontani”. Ugyanakkor a kecskéket teljesen kitiltja az erdőből (Erdőkről szóló rendtartás, 1837. CsM lt.).

Nagy fontosságú a legelők fokozott kihasználása és bérbeadása. Ebben az időszakban a szabadfoglalások lehetősége a minimálisra korlátozódott. A legelőszükséglet növekedése újabb rendszabályok bevezetését kívánta. Egyik törekvés arra irányult, hogy a nem birtokos gyergyószentmiklósi kereskedőket a legelők használatából kizárják. Az 1803, 1824 és 1831. évi gyergyószentmiklósi községi határozatok szabályozzák a helyi kereskedők legeltetési jogát (Gyszm. v.lt. CsÁL). 1803-ban teljesen megfosztják őket ezen joguktól, mire előljáróik rámutatnak, hogy kezdettől fogva szabad volt számukra a legeltetés. 1824-ben az örmény kereskedők a határon áthajtott állataik számára 24 órára kaphatnak legelőt darabonként egy krajcárért (Gyszm. v.lt. CsÁL).

A XIX. század első fele Gyergyóban igen gazdag határjárési periratokban. Valamennyi gyergyói község perel szomszédaival, mert a közös határok felülvizsgálásától is reméli a legelőterületek növelését.

Egyik ilyen per egyrészt Gyergyószentmiklós, Tekerőpatak és Kilyénfalva, másrészt pedig Szárhegy és Ditró közt támadt 1833-ban a nevezett községek „Moldova felé békéző Havasaik határa kijárása és Métázása tárgyában” (GyM lt. 17. sz.). Gyergyószentmiklós, Tekerőpatak és Kilyénfalva azt kérték, hogy az 1776-ban kelt bizonyág szerint a határ vitessék „Bika fő tetein Nagy Réz sorkán bé a Küs-Besztercében a Holló nevezetű helyen által Obtsina Albitusára”. Ezzel szemben Szárhegy és Ditró azt kéri: az 1818-ban kelt bizonyág alapján a határvonalat vigyék „a Csapáson, Nagy-Aszód patakán a Benes felé való Csapáson Veres Kútig, onnan Aszód patakán bé a Beszterce vizébe bele”. Végül

is a kérdést a területek elosztásával oldották meg. A Benes környéke Kilyénfalva, Nagy-Rez Ditró, Aszód-pataka pedig Gyergyószentmiklós tulajdonába ment át.

1859-ben Csomafalva és a környező községek közti határokat szabályozzák.

Gyakori jelenség a havasok bérbeadása, ez ugyanis lényeges jövedelmet biztosít a tulajdonosoknak. A bérlők közt különböző társadalmi kategóriák képviselőit találjuk. A székely határőrezred kezelésében levő revindikált havasok bérbeadására vonatkozó 1836-i hirdetmény szerint „licitálhat jobbágy, nemes, kereskedő stb., akinek erre pénze van”. Előzetesen leltárt kell bemutatnia javairól (CsM lt.).

Az 1820. évi összeírás majdnem mindegyik gyergyói községből tartalmaz a legelők használatával, bérbeadásával kapcsolatos adatokat. Rámutatnak a legelőterületek használati és az új területek megszerzési módjaira is. Szárhegy, Ditró, Remete jelentős jövedelmi forrása volt a havasok bérbeadása. A bérlők közt gyergyószentmiklósi örmény kereskedők, berszányok (transhumance-vándorpásztorok) és egyes szomszédos falvak lakói szerepelnek. Remetén „a katonarenden levők kiforgatják a Provinciális részen levőket ezen haszonból” (Urb 1820). Csomafalva lakói a „cánicula idején kihajtják juhaikat a távoli havasokra, ahol messzi országokba vihető túrót lehetne csinálni, azonban a köznép nem adja meg a módját, mert a gyengébb minőségű túrót hasznosabbnak tartja háza népére nézve”. Eszerint alig használták ki a természeti adottságokat. Kilyénfalván „a colonusok nem voltak a havasok használatából kizárva”. Ugyanez volt a helyzet Alfaluban és Újfaluban, ahol újabb irtványokat is csinálhattak. A legnehezebb helyzetben a kevés legelőjú Vasláb és a legelő nélküli Várhegy voltak. Ezek a szomszédos helységekből béreltek legelőt. A legelők bérbeadása a XIX. század elején válik egyre jelentősebbé. A bérbeadók földesurak, községek, egyházak és a határőrezred.

1824-ben a gyergyószentmiklósi egyházközségnek is voltak a havasi részekben zsellérei, akik gyakran átjártak a moldvai részekre. Ezek „a fejő juhokról fizetnek ötvened proportionális taxát a Templomnak, e mellett árendát a Communitasnak” (Gyszm. Kat. lt.). A revindikált havasok bérbeadására vonatkozó 1836-i hirdetmény szerint az erdőkből csak annyi fát szabad kivágni, amennyi kalibáknak, kerteknek és tüzelésre feltétlenül szükséges. Tilos a fák ágai levágása a marháknak télen való tartása végett (CsM lt. sz.n). Az 1837. évi erdőrendtartás (Uo.) tiltja a marhák téli erdőbe hajtását, s tilalmazza a kecskék erdőn tartását.

Az „I. Székelybelyi Ezred” 1833 októberi parancsolatja szerint „Az Ezered sellérek fölött az Ezered a földesuri jogot gyakorolja. Szegények, jószágtalanok a Kordon linián belül telepedhetnek le, fizetés mellett a Kordon linián kívül való letelepedés esetén a harmincad tisztulás kötelezettsége rájuk is érvényes” (CsM lt. 1833. 127).

Az állattenyésztés fejlődését, mint láttuk, a XIX. század első felében nagymértékben befolyásolta a növekvő állatkereskedelem. Kőváry László szerint a gyergyói állatkereskedelem évente átlag 10 000 darab lovat, 40 000 szarvasmarhát, 250—300 000 juhot és kecskét értékesített. Az állatok jelentős részét a kereskedők helyből szereztek be. Ez serkentőleg hatott az állattenyésztés fejlődésére (Kőváry: 1842. 40).

A múlt század második felében a gyergyói állattenyésztésben is jelentős változások mennek végbe. A szarvasmarhák száma az előbbi időszakhoz képest kb. 30%-kal nőtt (IstRom IV. 408). Ez a kor a tőkés gazdálkodás kifejlődésének időszaka. Ennek pedig egyik alapvető feltétele a tagosítás, a legelő-elkülönítés és erdőszabályozás. Ezen eljárások viszont a parasztság legkínosabb kiszajátításához vezettek (Kovács: 1957. 164).

A fentiek alapján a gyergyói állattenyésztés helyzetét a következőkben jellemezhetjük:

A földművelés nagyobb területeket hódít el az állattenyésztéstől, amely területvesztéséget az erdőkből igyekszik pótolni.

A kereskedők és vándorpásztorok legelőbérletei megnövekedtek, és a század vége felé a közeli hegyek övezetében és a havasokon nagyon sok állattenyésztésre berendezett tanya létesül. A növekvő kereskedelem pedig új távlatokat nyit az állattenyésztés előtt.

Az úrbérrendezés és arányosítás után Gyergyóban is megalakulnak a közbirtokosságok.

Az egyes állatfajták közül különösképpen a juhok voltak előnyben. Vitos szerint „havasaink rengeteg világának nagy részét a juhok uralják. Minden havasi vidék fejlődéséről elmondhatjuk, hogy először a juh foglalja el, majd a belterjesebb gazdaság terjedésével a szarvasmarha által egyre fennebb szorítottatik. A legeltetésben nem sok tervszerűség érvényesül, mert nagy területű legelők füve leprédáltatik, minden legelésre hivatott állat szabadon legel ott, ahol akar, nagy területeken alig van hely, ahol valamely állat ízlése szerint falatozhatnék, mivel minden rendű és rangú állat egyszerre támadja meg a legelőt ott, ahol akarja” (Vitos: 648—9).

A század 50—60-as éveiben a magasabb fekvésű havasokon kiterjednek a legelőbérletek. 1863-ban a Kelemen-havasok tetején Szeben vidéki és hosszúfalusi berszányok nyájai legelnek. „Több ezer láb magasságban egészen vízkeresztig [január 6.] kinn tartózkodnak a nyájak, csak midőn a téli ködök le kezdenek ereszkedni, akkor vándorolnak el déli területekre” (Orbán: II. 153). A bérlők helybeli kereskedőkből, másrészt selestyei és szebeni berszányokból kerülnek ki.

Egyre sürgetőbbé válik a legelők használatának és az irtványok problémájának rendezése. A század második felében is hajtottak végre új irtásokat, például 1869-ben Ditró határában, 1876-ban pedig megengedik az irtványok megvásárlását (Gyszm. v.lt. Kvt. jk. CsÁL). 1882-ben a gyergyószentmiklósi képviselőtestület elhatározza, hogy a Békás-székén levő birtokai ne árvereztessenek, hanem szabad kézből adassanak ki az irtványos helyen levő lakosoknak, akik a taxát *fertályonkint* (lakónegyedenkint), azaz patakonkint fizessék Gyergyószentmiklósnak (Gyszm. v.lt. 1882. CsÁL).

A KERTI VETEMÉNY- ÉS GYÜMÖLCSTERMESZTÉSRŐL

A mezőgazdaság fejlődésében a XVII. század végén és a XVIII. század elején egyrészt megfigyelhető a föld jobb kihasználására irányuló törekvés, másrészt az újabb növényfajták termesztésének elterjedése

(IstRom III. 96). Mindez összefügg a lakosság szaporodásával és az élelmiszerszükséglet növekedésével.

Az igények kielégítését két tényező segítette elő. Egyrészt a művelési módok fejlődése, a föld jobb megművelése és a megművelt területek kiterjesztése. Másrészt pedig újabb, addig nem ismert növényfajták terjednek el, mint például a kukorica, káposzta, majd később a krumplic vagy *pityóka*. Ezek termesztése nagyon sokat segített az élelmezési gondokon. A káposzta és krumplic termesztése különösen nagy jelentőségre tett szert Gyergyóban, mivel azok a zord éghajlat ellenére is jól teremtek. Az enyhébb éghajlatot kívánó kukorica már nem tudott meghonosodni. Ennek ellenére a kukorica — a káposztával és burgonyával együtt — rövid idő alatt számottevővé vált a népi táplálkozásban. Elég itt a puliszkafélékre, a számos változatban készíthető pityókás (krumplic) ételekre vagy a káposzta sokféle felhasználására gondolnunk. Hasznosnak tartjuk továbbá összefoglalni e három növény mellett a többi kerti növény, valamint a gyümölcsstermesztés néprajzi vonatkozásait, annál is inkább, mert egyes növények termesztése a népi jogszokások és művelési módok sajátos, a gyergyói éghajlathoz és az itt végbemenő társadalmi fejlődéshez alkalmazkodó formáit hozta létre, mint azt a káposztatermesztésben látni fogjuk. A XVIII. században jelenik meg területünkön a burgonya is. Ezek mellett más, eddig nem termesztett növények is feltűnnek. A gyümölcs- és zöldségstermesztés pedig továbbra is Erdély lakóinak aránylag jelentős foglalkozása maradt (IstRom III. 403).

Az egyes növényfajták megválasztását az éghajlati és talajviszonyok és a helyi szükségletek határozták meg. Elterjesztésüket sok esetben a hivatalos tényezők szorgalmazták. Az alábbiakban a kukorica-, len-, burgonya- és zöldségstermesztés néhány gyergyói vonatkozását szeretnők felvázolni, különös tekintettel a gyergyószárhegyi és vaslábi káposztatermesztésre.

Az említett növényfajtákat általában a határ erre a célra elkülönített részein, a *zöldséges kertekben* vagy *carinákban* termesztették. Ezek rendszerint a települések közelében és patakok mellett helyezkedtek el és ki voltak vonva a kettős határforgóból. Gyergyószentmiklóson a *carinát* sáncokert választotta el a határ többi részétől.

A legrégebbi gyergyói adatok a kender és len termesztésével kapcsolatban ismeretesek. 1627-ben vallja a gyergyószentmiklósi Biró Antal 96 éves nobilis, hogy fiatal korában, tehát az 1560-as években a határ nyugati részén (a mai vasútállomás közelében) levő egyik földön „Lázár Istvánné asszonyomnak kendere volt benne”. Más tanúk szerint Lázár Istvánnénak 10 kenderföldje volt ezen a részen (Cs. Sándor: 63—69).

A gyergyószentmiklósi kender- és lentermesztés jelentősége kitűnik a hívek egyház iránti kötelezettségeit szabályozó 1586-i megyevégzésből, mely szerint „az ki orsójával él 3 sing vásznat adjon (Veszely: 120). Ferenczy György szerint a gyergyószentmiklósi Luca-napi (dec. 13.) sokadalom egyik árucikke volt a kenderkötél. A későbbi századokban a len és a kender jelentősége fokozódott. Termesztésükre külön területet jelöltek ki. Így Gyergyószentmiklóson a Visszafolyó nevű határrészen a *Lenkert* (1870—1980), másutt a *Kenderes* vagy *Kenderföld* nevű helyek, Vaslábban a jelen század első feléig a *Cînepiştea* nevű helyen folyt a termesztés.

A kender és len jelentőségét tanúsítja a forrásokban említett kenderáztató tavak nagy száma. Ezek Gyergyószentmiklóson a település belterületén helyezkedtek el. Betöltésüket 1836-ban rendelik el (Gyszm. v.lt. CsÁL). Ekkor az áztatók a közeli Aszaló-patakára és a Kürüökre kerülnek. Előbbi helyen a felszegiek, az utóbbi helyen az alszegiek áztatták a kenderüket. Minden családnak megvolt a saját áztatóhelye. A vizet alacsony töltésekkel, *dugásokkal* duzzasztották fel. A kendert deszkával, fával, kővel szorították le.

Szárhegyen mindenki ott áztatta kenderét, ahol erre hely volt. Ditróban a múlt század közepéig a kenderáztatók a község belsejében voltak. 1870 körül telepítették át a határ külső részére. A családoknak külön áztatóhelyeik voltak. Idegen csak a tulajdonos beleegyezésével áztathattott. P. Darna József szerint szokásban volt a részibe való áztatás is. Minden tizedik *kévét* adták az áztatásért.

A kukorica vagy *törökbúza* termesztésének Gyergyó zord éghajlata nem kedvezett, habár a XVIII. századtól kezdve a puliszka elterjed a táplálkozásban. A kukorica termesztésére több kísérlet történt. Eredmény csak a kedvezőbb éghajlatú helyeken mutatkozott. Tölgyesen, Békásban, Várhegyen termesztése hagyományossá vált. Várhegyen 1820-ban „elejin érő kevés Török Búza termett” (Urb 1820). Vaslábban a kukoricát a *Mălăiştea* (Kukoricáskert) nevű helyen termesztették. A többi községekben csak a csemegekukoricát vetették, azt is csak a kertekben.

A burgonya vagy helyi nevén *pityóka* meghonosodása szintén a XVIII. századra esik. Elterjedése lassan haladt. Rendszeres termesztésének bevezetésére 1761-ben királybírói rendelet kötelezi Csík és Gyergyó községeit (CsÁL). Azonban a törekvés nehezen vált valóra. 1801-ben Thuri Mihály, Gyergyószék alkirálybírája jelentést kér Kilyénfalva, Vasláb, Újfalu és Csomafalva előjáróitól arra vonatkozólag, hogy mekkora terület van pityókával beültetve. Utasítja az előjárókat, hogy tegyenek meg mindent a pityóka termesztésének előmozdítására (Gyergyószék lt. 1801). Rendszeres termesztése vidékünkön ekkor válhatott általánossá, mert az 1820-i összeírás már mindegyik gyergyói faluban a nagyobb mértékben termesztett növények közt említi. Gyergyói elterjedésére hatással lehetett az 1815—16-i ínség is. A lakosság felismerte a burgonya jelentőségét, és ezután nagy mennyiségben igyekszik termeszteni. A ditrói hagyomány szerint a burgonyát még Ferenc császár idejében egy osztrák kapitány hozta be. A magot kölcsönadta és ősszel visszavette.

A század második felére már az egyik legfőbb terménnyé lesz. Jelentőségét jellemzi a Benkő Pál kilyénfalvi plébánosról szóló történet, aki a püspököt az 1870-es években pityókaásás közben fogadta és vacsorára ötféleképpen elkészített pityókát szolgált fel, kérve a püspököt arra, hogy egy jobban jövedelmező plébániára helyezze át. A püspök véleménye az volt, hogy „aki ilyen ízletesen tudja elkészíteni a pityókát, az megél a jég hátán is, maradj csak Kilyénfalván”.

A XVII—XVIII. századokban meghonosodó és elterjedő növények sorában jelentős helyet foglal el a *káposzta*. Gyergyóban 1700 körül jelenik

meg. Termesztésének különösen jelentős eljárásai alakultak ki Szárhegyen és Vaslábbon.

1742-ben a szárhegyi kastélytól napnyugatra 73 öreg öl távolságra van egy 89 öl (kb. 170 méter) hosszú és 36 öl (kb. 68 méter) széles káposztáskert. Ezt a földesúr részben, néha egészben kiadja a falusiaknak, akik annyit ültetnek, amennyit meg tudnak művelni. A termés felét beszolgáltatták a földesúrnak (Inv 1742). Az idézett leltár szerint a kastélyban a káposztát a 14 darab hordóval ellátott és a Nagy Palota terem alatt levő *Káposztás pintzé*ben tárolták. Ekkortájt jöhetett létre a jelenlegi szárhegyi *Káposztáskert* is.

A gyergyói falvak jobbágyi szolgáltatásai közt a káposzta 1773-ban jelenik meg Vaslábbon: a 24 jobbágytelek mindegyike 25—25 fő káposztát szolgáltat be. Ekkor a cárina területét a 24 jobbágy közt egyenlő arányban osztották szét (Conscr. 1773). 1820-ban, amikor a vaslábi jobbágytelkek száma 32-re emelkedett, telkenként 100 fő káposztát szolgáltatottak be (Urb 1820), ami a káposztatermesztés belterjesebbé válását bizonyítja. Ugyanezen összeírás szerint Várhegy lakói kertjeikben pityókát és káposztát tesztenek.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején, habár kisebb mértékben, de a többi gyergyói falvakban is elterjed a káposzta termesztése. 1820-ban írják Gyergyószentmiklóson, hogy „Káposzta szokott elég teremni, mikor a pillangók meg nem lepik” (Urb 1820). 1837-ben ugyanitt Fleischer Károly hagyatéki leltára említ egy 13 öl hosszú káposztáskertet a Békény mellett (GyM lt. 37). 1864-ben az alfalvi XX. dűlőben levő *Káposztáskert* (Szabó T. A.: 1940. 22) a káposzta nagyobb mérvű termesztésére utal.

A szájhagyomány szerint Szárhegyen a káposztatermesztés meghonosodásakor a *Káposztáskert* területét a családok közt egyenlő arányban osztották el. Később az öröklések, eladások következtében a parcellák kiterjedése lényegesen megváltozott. Öröklés esetén mindegyik örökös igényt tartott a káposztáshelyre, s így a parcellák vagy *tagok* kis darabokra osztódtak. Egyesek újabb parcellákat is szereztek. Jobb gazdák 15—20 kisebb-nagyobb parcellát mondhattak magukénak.

A káposztatermesztés munkamenetének legelső művelete a vetőmag előállítás. E célra előző ősszel gyökerestül húztak ki néhány káposztafejet. Ezeket összekötve száraz pincében vagy kamrában tartották kora tavaszig. Március hónapban kiültették a kertbe, hogy virágozzék és kimagozzék. A rá következő tavasszal, Szárhegyen rendszerint március 19-én, József napján vetették el a palántának szánt magot. Vaslábbon hóolvadáskor vetették, hogy még a *hólé* fogja meg. A palántáknak jól megművelt, jó minőségű talaj kellett. Fontos volt a ritkítás, öntözés és a palánták fagy elleni védelme.

Időközben megtörtént a káposztáskert talajának előkészítése is. Első művelet a trágyázás vagy *ganyézás* volt. Erre a célra marhatrágyát használtak. Háromszor szántottak. Először ősszel, másodszor májusban, harmadszor pedig palántálás előtt, hogy „a föld puha legyen”. A szántást több gazda közösen végezte, mert így kevesebb tapodás volt. A parcellákat kicövekeltek, határukat keskeny ösvényeket hagytak; ezeket később répával ültették be.

A palánták kiültetését június elején végezték. Szárhegyen rendszerint 13-án, Antal napján. Vaslábban június első hetében, melyet „szárazság hetének” neveztek. A következő hét a „hernyók hete”. Ekkor káposztát nem ültettek.

A palántálás egy nap alatt történt meg. A vizesceberbe rakott palántákat szekéren vitték ki a káposztáskertbe. A már előkészített talajba bottal lyukat fúrtak, ebbe helyezték a palántákat, majd megöntözték. A palánták közti távolság fél méternyi volt. Háromszor kapálták. Először három héttel az ültetés után, másodszor és harmadszor szintén három-három heti időközökben. Szárhegyen a rendszeres öntözéshez a Káposztáskerten átfolyó Güdüc-patakból vederrel hordták a vizet. Cselével (csuporral) öntöztek. Vaslábban csak a vízhez közel eső parcellákat öntözték. 1820-ban Vaslábban a „Káposztáskert a Pillangók és Hernyók veszedelmétől mentek szoktak lenni valami ottan fakadó forrásvíz okozásának szokván a nép aztot tulajdonítani” (Urb 1820).

A káposztáskertet augusztustól a *vágás* napjáig a határpásztorok éjjel-nappal egyfolytában őrizték. Szárhegyen erre a célra 4—5 embert alkalmaztak. A vágás napjáig senkinek sem volt szabad a kertből káposztát vinni. Kivételes esetben, az örök felügyelete alatt, házi szükségletre néhány fejet levághattak.

A *káposztavágás napja* rendszerint október 15—20. között volt ki-tűzve. Ha estefelé az idő kitisztult, kihirdették a faluban, hogy másnap káposztavágás lesz. Mindenki köteles volt aznap egész termését levágni, hogy lehessen egymás parcelláján átjárni és így a szállítás könnyebb legyen. A káposztavágás napja éppúgy ünnepszámba ment, mint más vidékeken a szüret. Ilyenkor nagyon sokan jöttek Szárhegyre a szomszédos községekből (Ditróból, Alfaluból, Gyergyószentmiklósról), Vaslábra pedig Újfaluból, Tekerőpatakról és Gyergyószentmiklósról. Kiflit, cukorkát, pálinkát, gyümölcsöt hoztak, s ezzel kínálták a *káposztavágókat*, akik a kínálást káposztával viszonozták. Egy pohár pálinkáért adtak egy fej káposztát. Egyes élelmes városiak gyakran több szekérra való káposztát is összegyűjtöttek. A határpásztorok bérét szintén káposztával fizették. Szekerenként 1—2 fejet adtak. Szárhegyen a Káposztáskert kapujánál, Vaslábban a falu bejáratánál, az országút mentén dobták le a káposztát a határpásztoroknak. Tetszés szerint adtak káposztát a kéményseprőnek, a harangozónak, valamint a szegényeknek. Néhol szokásos volt a káposztásföld részes művelése is. A termett káposztának fele volt a tulajdonosé, fele a részesművelőé. Szárhegyen és Vaslábban a káposztavágás utáni vasárnap — vagy éppen a vágás napján este — az ifjúság táncmulatságot rendezett.

A vágás után néhány hétig szabad volt az állatoknak a káposztásföldön való legeltetése, majd ezt követte az őszi szántás.

A gazdáknak a terület nagyságától és az időjárástól függően jelentős mennyiségű káposztájuk termett, fontos volt tehát a termés értékesítése és tarolása is. A káposzta legnagyobb részét már az őszi folyamán értékesítették. Az ablakba kitett káposztafejek jelezték, hogy a háznál eladó káposzta van. Ugyanakkor megindult a káposztának más helységekre való szállítása. Szárhegynek és Vaslábnak is megvolt a maga eladási köre. A vágást követő szombaton a gyergyószentmiklósi, pénteken az

alfalvi, kedden a ditrói hetivásárokon jelentek meg a káposztászekek. Gyergyószentmiklóson egy-egy szombaton 200—300 szekér káposztát is árultak. A szárhegyiek vasárnaponként Remetén és Csomafalván árulták a káposztát. Ezenkívül Maroshévízre, Tölgyesbe és Borszékre is eljártak.

A vaslábi káposztát a környéken értékesítették. Ez december közepéig tartott. A szárhegyi és a vaslábi káposzta egyaránt keresett volt. A szárhegyiről azt mondták, hogy nagyobb, de nem olyan zamatos, a vaslábiról pedig azt, hogy az bár kisebb, de ízletesebb. A két község káposztaárusai közti versenyre jellemző a káposzta reklámozása, dicsérete. A szárhegyiek így kínálják: „Ide, ide, finom friss szárhegyi káposztára, ebbe nem kell annyi zsír, mint a vaslábibá!” A vaslábiak pedig így dicsérik áruikat: „Ez ugyan kisebb fejű, mint a Szárhegyen termesztett káposzta, de sokkal keményebb, több lapi van benne, mert a lapuja vékonyabb!” (Duka: 94).

Szárhegyen kétfajta káposztát termesztettek. Az egyik sötétebb zöld színű, a másik viszont fehérebb és vékonyabb lapijú volt. Az utóbbit jobb minőségűnek tartották. A káposzta értékesítése a termelők fontos jövedelmi forrása. Sokszor a lányok kelengyéjét is ebből szerezték be. A káposztát az értékesítési időszak végéig száraz pincében tárolták. Tartósítása csak a családi szükségleteknek megfelelő mértékben volt szokásos. Kivételesen egyesek nagyobb mennyiséget tartósítottak, és azt tavasszal árusították.

A káposzta fontos helyet foglalt és foglal el lakosságunk ételmezésében. A káposztakészítmények bemutatása túllépné a jelen közlés kereteit, azért csak a felhasználásnak leggyakoribb formájára utalunk. Kenyérsütéskor a bevetendő kenyeret (tésztát), hogy jobb ízű legyen, friss káposztalevélre tették. A friss káposztából édes *töltött* és *lucskos káposztát*, *káposztalevest*, *káposztás laskát*, *káposztás rétest* készítettek. A *savanyú káposztát* (nyersen) savanyúságnak, *töltött* és *rántott káposztának*, disznóöléskor *káposztalévesnek*, böjti időben *olajos káposztának*, ezenkívül *kolozsvári káposztának*, *székely gulyásnak* fogyasztják. A káposzta levének vitamin-tartalma orvosság. A fagyott testrésze sós káposztát tettek. Tavasszal a füstölt húst sós káposztalében mosták meg, hogy ízletesebb és tartósabb legyen. Ugyancsak tavasszal az állatoknak is adtak sóskáposztát. A káposzta napjainkban is jelentős helyet foglal el az ételmezésben, s így a mezőgazdasági termelésben is. A Gyergyómedence mezőgazdasági termelőszövetkezetei nagy mennyiségű káposztát szállítanak a különböző városok piacaira, üzleteibe.

A fenti termények mellett (kender, len, burgonya, káposzta és zöldségfélék) még a borsó, lencse és egyes gyümölcsfajták termesztéséről vannak adataink.

A *borsó* termesztésének különösen Ditróban volt jelentősége, annyira, hogy a szomszéd falvak lakói Ditrót ma is „Borsós falu” névvel illetik. A borsó a népi táplálkozásban és a takarmányozásban foglal el fontos helyet. 1820-ban említik Újfaluból, hogy „krumpli igen bőven terem, továbbá murok, petrezselyem, répa, mák, hagyma, ebből kevés pénzszerzés, úgy zöld fuszulykából és fokhagymából” (Urb 1820).

A gyümölcsstermesztésre vonatkozólag nagyon szórványos adataink vannak. A zord éghajlat és a nehéz életkörülmények az emberekben kialakították azt a tudatot, hogy Gyergyóban nem terem meg a gyümölcs. Ezen felfogáson csak századok elteltével sikerült változtatni.

Gyümölcsöskertről először az 1742-i szárhegyi leltár tudósít. Eszerint a kastély udvarának felső teraszán, a „nagy Palota terem” előtt zöldséges- és gyümölcsöskert volt. A leltár a kastély közelében még két gyümölcsöskertet említ. Az egyikben van „egy jó Borona fákból rakot s drányicával befedet Kertész ház, mely Kertben nemcsak veteménynek van hely, hanem még gyümölcsös is vagyon szilvafából, meggyfából és almafából álló, továbbá vagyon egy másik gyümölcsös kert, mely között nem csak szelid fák, hanem cserfák, nyírfák, és egyéb féle fák is vadnak, alatta kaszáló tanorok, körös-körül veteményes kert... egy másik veteményes kertben nemcsak veteményt, hanem virágokat is szoktanak plantálni... szekfü. Basa rozsa, majoránna, Puspáng és egyéb féle virágok vadnak ...” (Inv 1742).

1767-ben felsőbb rendelet szorgalmazta a gyümölcsöskertek létesítését. (Gyszm. v.lt. CsÁL). Gyümölcsfélék nemesítésével vidékünkön először Csomafalván Borsos Tamás nyugalmazott óbester kísérletezik. 1795-ben kertjébe a Délhegy aljáról vadalmát, vadkörtét, fügét (egrest) és ribizkét telepít, s ezeket nemesíti jó eredménnyel (Jancsó: 240—253).

A XIX. században számos kísérlet történik a helyi gyümölcsstermesztés fellendítésére. Legjelentősebb volt a gyergyószentmiklósi Dr. Csiky Dénes (a Csiky-kert megalapítója), majd pedig a ditrói Józsa Sándor tanító munkássága, melynek nyomán a lakosság sok ezer darab gyümölcsfát telepített. Mindketten hatékonyan hozzájárultak a népi életforma alakításához, valamint a lakosság botanikai ismereteinek bővítéséhez.

A MAGASHEGYI FÖLDMŰVELÉS GYERGYÓI EMLÉKEI

A középkorban a földművelés Erdély lakosságának egyik fő foglalkozása volt. A mezőgazdasági területek — szántók, kaszálók, legelők — egyre inkább kiterjedtek. A földművelés figyelemre méltó módon terjeszkedik a magasabban elhelyezkedő határrészekben is (IstRom III. 403).

Amint láttuk, az erdőirtást Gyergyó területén nagymértékben gyakorolták. Az irtások felső határa mind magasabbra tolódott. Az írott források és a szájhagyomány sok adatot őrzött meg a magashegyi övezetben folytatott földművelésre vonatkozóan. (Az erdős területek művelhetővé tételének módja a magashegyi földműveléssel kapcsolatos eljárások.)

A hagyomány megőrizte annak emlékét, hogy a korábbi századokban a medence belterületének mocsaras volta miatt a szántóföldek a hegyoldalakon helyezkedtek el. A környező falvak határában, az erdők közt még gyakran előtűnnek a mezsgyék, amelyek szintén a magashegyi földművelésről tanúskodnak.

Az égetés mellett az irtás másik, már fejlettebb formájában a fákat kitermelték, s csak a visszamaradt gyökereket és ágakat gyújtották meg. A harmadik eljárás a *korhasztás* volt. A fák ledöntése után a gyökereket 8—15 évig helyben hagyták, amíg azok elkorhadtak. Ekkor csá-

kánnyal kiverték őket a földből. Ezt az irtásmódot főként akkor alkalmazták, ha a területet kaszálónak szánták.

Kisebbségi területeken, ha a helyet hamarabb művelés alá akarták fogni, a fenyőfáknak a felszínhez közel húzódó gyökereit fejszével meglazították, a gyökerekre hosszú *erdőlőláncokat* kötöttek, azoknak másik végére pedig 2—3 pár ökröt fogtak, s a gyökereket így kitépték, kirángatták. Ezt az eljárást csak az enyhébb lejtésű hegyoldalakon gyakorolhatták. Kiásást csak ritkán és kis területeken alkalmaztak.

1797-ben a tölgyesi lakosok elmondják, hogy a hegyoldalon található művelhető földjeiket kemény munkával hódították el az erdőtől. Némely helyeket kiirtottak, ezeknek azonban csak egy részét tudták ekével felszántani, más részét kapával művelték meg (Tölgyesiek kérése 1797. CsÁL). A művelésre alkalmassá tett területen árpát és török búzát termesztettek.

Ditróból hasonló esetről tudósít 1863-ban Orbán Balázs. Itt a határ Halaság-Siklodiak-mezője nevű részén a magas, meredek hegyoldalakat vette birtokába az ember. „Ezt erdők boríták, de azt kiírták, hogy a hegynek csak zerge által járható oldalait is megműveljék, kieresztolják ezen hely termését. Ahol ekével szántani képtelenség, ott kapával puhítják a földet, a termést töviságakra rakva kötélen eresztik le a völgybe.” A hagyomány szerint erre a célra a hársfakéregből készült *hánckötelet* használták. Másutt — amint Orbán Balázs írja — „a megmászatlan hegyoldalakon, hegyerinceken mindenütt zabföldek tűnnek elő” (Orbán: II. 110—140).

1820-ban a „Ditró határában levő szántóföldek kétharmad része a hegyoldalakon terül el, így oda trágyát vinni nem lehet, a földek soványak, csak kevés árpát és zabot teremnek” (Urb 1820).

A magashegyi földművelés egyik jellegzetes eljárását a Gyilkostó melletti Háromkút település közelében levő Nagy-Hagymás aljáról ismerjük. Itt kb. 1000 méter tengerszint feletti magasságban az erdővágások helyén kis terjedelmű, alig pár négyzetméteres foltokat gyűjtöttek fel, majd a földet kapával felpuhították és árpával vetették be. Borona helyett fagereblyét használtak. Az árpát sarlóval (*sollóval*) aratták le. A terület megművelését a következő évben nem ismételték meg, hanem hasonló módon az erdő más pontjain vetettek. A felhagyott kis foltokon pedig újból úrrá lett az erdő. Ez az eljárás az 1940-es évekig volt szokásban.

A hagyományok fejlett formájáról értesülünk Tölgyesből. 1900 körül az ottani erdőmérnök kezdeményezésére nagyobb hegyoldali területet irtottak ki, majd felégették. Az így megtisztított területet felszántották és árpával vetették be. A következő évben a helyet facsemetével ültették be. Ezt az eljárást az új erdőültetések során Tölgyesben éveken át gyakorolták.

A magashegyi földművelésben jelentős szerepük volt a pásztoroknak. A Ditró határában levő esztenákon az 1900-as években egyes pásztorok (köztük Puskás Zsiga, Álozsi) zöldséget, káposztát, pityókát termeltek. A talaj előkészítése többféleképpen történt. Ritkábban szántottak ekével, inkább a kapás, ásós művelés volt ismeretes, különösen a kicsiny, pár négyzetméternyi, meredek lejtésű helyeken.

Másutt, ahol az erdei talaj megengedte, kapával fészket vájtak és beletették a krumplit. A fészkek egymástól váltakozó távolságban helyezkedtek el. Ismeretes e művelési mód ősi formája, az *ásóbot* használata: a bottal vájt kis lyukba helyezték a magot. Az ásóbotot, habár kisebb mértékben, de még használták murokmagültetéshez és káposzta-palántáláshoz.

Az 1890-es évekből tudomásunk van a dohánynak a havasokban való termesztéséről. A Szelistye környékéről származó berszányok több gyergyói havast béreltek, ahol kismérvű földművelést is űztek. A Gyilkostó melletti Lóhavason dohányt is termesztettek. Ehhez azonban különös óvatosságra volt szükség, hogy a fináncok (pénzügyőrök) fel ne fedezzék. Palántálásra olyan helyeket választottak, amelyeknek növényzete valamelyes mértékben hasonlított a dohány felnövő leveleihez, s így a dohány azok közt elvegyült. Nem összefüggő területeken ültették, hanem szinte szálanként szórták szét a főként *csihánnal* (csalán) borított helyeken, ahol hellyel-közzel ásóbottal kis lyukakat vájtak és azokba tették a dohánymagot. Csak a beavatottak tudtak a növény telepítési helyéről, az arra járó idegen pedig mit sem sejtve haladt el mellette. Terméshozama érthetően kicsi, minősége gyenge, s amint mondják, „íze vad volt”.

A szóban forgó területek trágyázásáról szó sem lehetett. A népi szólasmondás szerint ezeket a helyeket „a nyulak ganyézták”. Az egyetlen trágyázási forma a *szórfű* (itt így nevezik a kaszálásra nem alkalmas apró fűféléket) és az avar égetése volt. A lábön maradt avart vagy szórfüvet felgyújtották, hogy a talaj táptartalmát növeljék. Azonban az avarégetés olykor nagy erdőtüzeket okozott, ezért tiltották. Az Erdélyi Gubernium, többek közt 1809-ben, szigorúan eltiltja.

Az ismertetett eljárások eszközanyagát az *ásóbot*, a *kapa*, a *fagereblye* és a *faeke* alkotta. Ehhez járult a meredek hegyoldalakon a termény leeresztésére a töviságakból készült *nyoszolya* és a hárskötél.

A magashegyi zónában gyakorolt földművelés újabb és fejlettebb formája a *tanyák* kialakulásával jelenik meg. Ennek több változata ismeretes. A múlt század közepén az állatkereskedők a haszon növelése végett új formákat honosítottak meg. Az erdős hegyoldalokon berendezett tanyákon telettették az állatokat, vagy nyáron át hizlalásra fogták őket. A tanyák környékén legeltetésre, kaszálásra (szénacsinalásra) rendezkedtek be. A tanya egyik részén növénytermesztéssel is foglalkoztak. Ennek rendeltetése egyrészt a tulajdonos vagy a tanyán alkalmazott személyzet ellátása, másrészt — habár kisebb mértékben — az állatok téli takarmányozásának elősegítése volt. A tanyák egyik nagy előnye volt, hogy a trágya, amelyet a hegyes terep miatt máshonnan nem lehetett volna odaszállítani, lehetővé tette a terület belterjesebb hasznosítását. A tanyákon általában helyi vagy környékbeli munkásokat alkalmaztak, akik jól ismerték az itteni termelési eljárásokat.

Gyergyószentmiklós határában 1870 után több ilyen tanya alakult. Ezek egyike a *Vártuskert* (későbbi nevén *Avéd-tanya*), amely a Piritske-tető alatt kb. 1300—1400 méter magasságban helyezkedett el. Itt főként szarvasmarhát tenyésztettek, de néhány hold szántóföldön árpát, zabot, krumplit, káposztát és más zöldségeket termesztettek, sőt alma-, körte-, szilvafák telepítésével is próbálkoztak.

A tanyák egy másik csoportját képezték a szomszédos falvakból áttelepülő állattenyésztéssel foglalkozók szálláshelyei a határ távolabbi pontjain. Így jött létre *Berszán-telep* a Békásból való áttelepülés nyomán, vagy *Szurduk* település.

Ezek sorába tartoznak a gyergyószentmiklósi határban letelepedett gyimesi csángók tanyái is, amelyek 900 méternél magasabban elterülő helyeken találhatóak. Kialakulásuk több szakaszban történt. Először csak kibérelték a helyet. A használatba vett területet az ágaktól megtisztították, eltávolították a gyökereket és a köveket, s így a területet kaszálásra alkalmassá tették. Egyidejűleg alkalmazták a Háromkútról már előbb ismertetett földművelési eljárásokat is. A következő szakaszban az eddig használt területet megvásárolták, az ideiglenes szálláshelyeket állandósították. A felszántott kisebb területeken főként krumplit termesztettek. Ebben a szakaszban még fenntartották a Gyimesben levő kis gazdaságaikat is, ahová télire visszatértek.

A harmadik szakaszban már felszámolták gyimesi gazdaságaikat, és lényegesen kibővítették az ittenit. Ezzel együtt járt a földművelés alá fogott terület növelése is. Nagyon sok csángó tanyán természetesen kisebb-nagyobb mennyiségben krumplit, árpát, zabot, káposztát, hagymát, murkot. 1948-ban említi Gunda Béla, hogy a kalibák mellett kisebb káposztáskerteket láthatunk, melyeket az előző évi juhkosár helyén kerítettek körül (Gunda: 1956. 95).

Többen közülük megpróbálták egyes gyümölcsfajták meghonosítását is. Sok tanyán található néhány darab almafa vagy szilvafa. Ezek részére főként a lankásabb, szélvédettebb helyeket szemelték ki. A terület megművelését különös gonddal végezték. Az 1930-as évekig még használták a faekét és a faboronát, amelyeket aztán a vaseke és a vasborona váltott fel.

E tanyákon mindennapos gond volt a megművelt területeknek a vadállatok, elsősorban a vaddisznók, nyulak kártételétől való védelme. E célra alkalmazták a csapdákat is. A csaposkertek hosszában kihúzott drótokra zörgőket, dobozokat aggattak. A terület megtisztítása során öszszegyűlt kövekből egyes szakaszokon száraz falazással kisebb kőkerítések emeltek; a széljárásnak kitett területeken szélvédő szerepük volt, ugyanis akadályozhatták a veteményes helyek porhanyós talajának elhordását.

A magashegyi övezetben gyakorolt földművelés emlékeinek kutatása még igen sok érdekes adatot hozhat felszínre. Ezért az idevonatkozó kutatásokat a gyergyói erdőgazdálkodás történetével párhuzamosan tovább folytatjuk.

¹ Henry H. Stahl: *Contribuțiuni la studiul satelor devălmașe românești*. B. 1956. I. 250.

* A régen és újabban használatos elnevezések térbeli megfelelését Szabó T. Attila munkájának adatai (1940. 37, 40), városi levéltári iratok, főleg a képviselőtestület 1913. március 21-i 12. sz. határozata alapján azonosítottuk.